

Vilniaus universitetas

Filosofijos fakultetas

Sociologijos ir socialinio darbo institutas

Socialinės politikos katedra

Ulijona Kaklauskaitė

Socialinės politikos magistro studijų programa

Baigiamasis darbas

Ekosocialinė valstybė Europos Sąjungoje: šalių narių socialinės ir klimato politikos santykio analizė

Darbo vadovė: doc.dr. Jekaterina Navickė

Vilnius

2021

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY.....	4
TERMINŲ ŽODYNĖLIS	5
SANTRUMPOS	5
IŠVADAS	6
1. KLIMATO KAITA: IŠŠŪKIAI SOCIALINEI POLITIKAI.....	9
1.1 Klimato kaitos procesai ir socialiniai padariniai Lietuvoje bei Europos Sąjungoje	9
1.2 Klimato teisingumo samprata	14
2. EKOSOCIALINĖ VALSTYBĖ KAIP NAUJAS GEROVĖS VALSTYBĖS VEIDAS.....	19
2.1 Ekologinės valstybės samprata	19
2.2 Ekologinės ir gerovės valstybių bruožų palyginimas.....	21
2.3 Ekosocialinės valstybės modelis.....	26
3. TYRIMO METODIKA.....	30
4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ INTERPRETACIJA	34
4.1. Ryšys tarp ES šalių narių socialinės ir klimato politikos rodiklių	34
4.2. Europos Sąjungos šalių klasifikacija pagal socialinius rodiklius	42
4.3. Europos Sąjungos šalių klasifikacija pagal ekosocialinius rodiklius	46
APIBENDRINIMAS.....	53
IŠVADOS	55
REKOMENDACIJOS	56
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	57
PRIEDAI.....	63

SANTRAUKA

Šiame baigiamajame magistro darbe analizuojamas Europos Sąjungos šalių narių socialinės ir klimato politikos santykis bei nagrinėjama ekosocialinės valstybės koncepcija. Klimato krizės epochoje ypač pastebimas glaudaus ryšio tarp socialinės bei klimato politikos poreikis. Siekiama atsakyti į klausimą, ar didesnės valstybės pastangos socialinėje srityje lemia analogiškai labiau įsipareigojančią politiką ir klimato politikoje, ar kaip tik didesnis dėmesys vienai plotmei reiškia mažiau dėmesio kitai. Teorinėje dalyje aptariami klimato kaitos iššūkiai socialinei politikai, pristatoma klimato teisingumo samprata. Taip pat nagrinėjama ekologinės ir gerovės valstybės panašumai bei skirtumai. Pagrindžiama ekosocialinės valstybės reikšmė bei pristatomi jos modeliai.

Tiriant socialinės ir klimato politikos santykį, pasitelkiami tokie statistiniai metodai kaip aprašomoji statistika bei klasterinė analizė. Aprašomosios statistikos pagalba Europos Sąjungos šalys yra analizuojamos pagal pasiekimus abejose politikos srityse, taip pat mėginama nustatyti, ar egzistuoja ryšys tarp socialinės ir klimato politikos rezultatų. Tuo tarpu hierarchinė klasterinė analizė leidžia šalis sugrupuoti pagal socialinius ir klimato rodiklius bei palyginti su tradicine gerovės valstybių klasifikacija.

Atlikus tyrimą paaiškėjo, jog valstybės, kurios skiria didelį finansavimą tradicinėms socialinėms problemoms, pasiekia geresnių rezultatų ir su klimato kaitos adaptacija bei mitigacija susijusioje politikoje, o būtent mažinant šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijas pastangų pasidalijimo sektoriuose bei galutinės energijos išteklių suvartojimą. Taip pat nustatyta, kad socialdemokratinio režimo gerovės valstybės yra geriau pasiruošusios spręsti klimato kaitos problemas nei kitus gerovės valstybės tipus atstovaujančios šalys. Be to, tyrimas atskleidė, kad ES šalių narių klasteriai pagal socialinius ir klimato rodiklius (ekosocialinės valstybės modeliai) yra artimi šių šalių narystei tradicinėje gerovės valstybių klasifikacijoje.

Pritaikius Koch–Fritz ekosocialinių valstybių modelį, socialdemokratinės gerovės valstybes klasifikuojamos kaip įtvirtintos ekosocialinės valstybės. Konservatyvios–korporatyvinės bei liberalios gerovės valstybės galėtų būti įvardijamos kaip vidutiniškų rezultatų ekosocialinės valstybės. Atsižvelgiant tiek į geriausių, tiek į blogiausių socialinių bei klimato kaitos švelninimo

rezultatų pusę svyruojančius Pietų Europos bei Rytų Europos gerovės valstybių blokus, juos būtų galima klasifikuoti kaip nesėkmingas–kylančias ekosocialines valstybes.

SUMMARY

This master's thesis analyzes the relationship between the social and climate policies of the European Union member states and examines the concept of the eco–social state. In the era of the climate crisis, the need for a close link between social and climate policies is particularly acute. An attempt is made to answer the question of whether greater state efforts in the social field lead to a similarly stronger commitment in climate policy, or whether a greater focus on one means less attention on another. The theoretical part discusses the challenges of climate change for social policy, presents the concept of climate justice. The similarities and differences between the ecological and the welfare state are also examined. The importance of the eco–social state is substantiated and its models are presented.

Statistical methods such as descriptive statistics and cluster analysis are used to study the relationship between social and climate policy. With the help of descriptive statistics, the countries of the European Union are analyzed in terms of achievements in both policy areas, and an attempt is made to determine whether there is a link between social and climate policy results. Meanwhile, hierarchical cluster analysis allows countries to be grouped according to social and climate indicators and compared to the traditional classification of welfare states.

The study found that countries that provide significant funding for traditional social problems also perform better in climate change adaptation and mitigation policies, namely by reducing greenhouse gas emissions in effort–sharing sectors and final energy consumption. It was found that welfare states in a social democratic regime are better prepared to address climate change than countries representing other types of welfare states. In addition, the study revealed that clusters of EU member states in terms of social and climate indicators (eco–social state models) are close to their membership in the traditional classification of welfare states.

Applying the Koch–Fritz model of eco–social states, social democratic welfare states are classified as established eco–social states. Conservative–corporate and liberal welfare states could be called eco–social states with average results. Given the blocs of Southern European and Eastern Europe welfare states, which fluctuate on both the best and worst social and climate change mitigation outcomes, they could be classified as failed–emerging eco–social states.

TERMINŲ ŽODYNĖLIS

Ekosocialinė valstybė – socialinių bei aplinkosauginių institutų visuma, siekianti užtikrinti tvarų ir orų piliečių gyvenimą, suteikiant kiekvienam tiek socialines, tiek ekologines teises (pasiūlyta autorės).

Klimato kaita – grįžtamojo ir negrįžtamojo pobūdžio klimato sistemos perėjimas iš vieno būvio į kitą per įvairios trukmės laikotarpius, trunkančius nuo kelių dešimtmečių iki milijonų metų (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2021).

Klimato kaitos adaptacija – gebėjimas prisiderinti prie kintančių klimato sąlygų – sušvelninti galimus nuostolius, stabilizuoti pasaulio socialines ir ekonomines sistemas, patirti naudą dėl klimato kaitos teikiamų naujų galimybių arba kovoti su jos pasekmėmis. Gerai suplanuotas išankstinis prisitaikymas gali stipriai sumažinti patiriamus nuostolius ir užtikrinti žmonijos saugumą (Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2020).

Klimato kaitos mitigacija (švelninimas) – pastangos sumažinti ar stabilizuoti šiltnamio efektą sukeliančių dujų koncentraciją atmosferoje yra vadinamos klimato kaitos švelninimu (Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2020).

Klimato teisingumas – klimato kaita apibūdinama kaip politinis ir etinis klausimas, o ne vien aplinkosaugos problema. Laikomasi požiūrio, jog pažeidžiamiausiems ir neturtingiausiems visuomenės nariams klimato kaitos pasekmės dažnai būna skaudžiausios, nors šios grupės yra mažiausiai atsakingos už išmetamų teršalų kiekius, darančius įtaką klimatui. (Europos Komisija, 2019).

SANTRUMPOS

ES – Europos Sąjunga

TKKG – Tarpvyriausybė klimato kaitos grupė

ŠESD – Šiltnamio efektą sukeliančių dujos

ES ATLPS – ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistema

EBPO – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija

EAPN – angl. The European Anti-Poverty Network

ĮVADAS

Problemos pagrindimas ir aktualumas. 2020 metai buvo šilčiausi pasaulio meteorologinių stebėjimų istorijoje (Greene ir Jacobs, 2021), o pastaruoju metu Lietuva nominuojama labiausiai klimato kaitos paveikta zona Europoje (Schlechtriem, 2020). Europiečiai išgyvena ypač karštas vasaras, o vis ekstremalesnės klimato sąlygos lėmė ne tik temperatūros rekordus Arktyje, bet ir didžiules audras bei vis dažnesnius gaisrus visame žemyne. Prognozuojama, kad iki 2050 metų dėl nederliaus, vandens trūkumo bei jūros lygio kilimo skurdžiausiuose pasaulio regionuose šimtai milijonų žmonių taps klimato migrantais (Pasaulio bankas, 2018). Klimato kaita ir su ja susiję aplinkosaugos iššūkiai vis aiškiau įvardijami kaip didžiausia ateinančių dešimtmečių globalaus masto problema (Swim et al., 2011).

Lisabonos (Europos Komisija, 2009) ir „Europa 2020“ strategijos (Eurostat, 2020) bei ambicingasis Europos žaliasis kursas (Europos Komisija, 2019) rodo, kad rūpestis ekologine krize vis labiau persikelia į didžiosios politikos plotmę, o gerovės sąvoka vis dažniau apima ne tik socialinius bei ekonominius, bet ir aplinkosauginius aspektus. Egzistuoja glaudus ryšys tarp aplinkosauginių ir socialinių problemų, vis dėlto iki šiol yra mažai analizuojamas socialinės bei ekologinės (klimato) politikos santykis. Kyla klausimas, ar didesnės valstybės pastangos socialinėje srityje lemia analogiškai stipriau įsipareigojančią politiką ir klimato politikoje, ar kaip tik didesnis dėmesys vienai plotmei reiškia mažiau dėmesio ir kitai.

Tyrimo objektas. Šiame darbe, atsižvelgiant į klimato kaitos aktualijas, tiriamas Europos Sąjungos (ES) šalių narių socialinės ir klimato politikos santykis.

Darbo tikslas yra atskleisti Europos Sąjungos šalių narių socialinės ir klimato politikos santykį. Siekiant tikslo keliami šie **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti klimato kaitos keliamus iššūkius socialinės politikos įgyvendinimui.
2. Pristatyti ekosocialinės valstybės modelį, aprašant skirtingas socialinės ir klimato politikos sąveikos formas.
3. Ištirti ES šalių narių socialinės ir klimato politikos rezultatų santykį.

Tyrimo naujumas. Gerovės valstybė dažnai tyrinėjama per socioekonominę prizmę, akcentuojant lygybę bei persikirstymo politiką ekonomikos augimo principu grįstose visuomenėse, o socialinė politika suvokiama kaip socialinių rizikų, tokių kaip ligos ir nedarbas, valdymas. Akcentuotina, jog vis dar nėra įprasta įtraukti aplinkosaugos temas – klimato kaitos ar tvarumo klausimų – kaip

svarbaus veiksnio gerovės valstybės sėkmingumui bei socialinės politikos formavimui ir įgyvendinimui (Schoyen et al. (2017), Fritz ir Koch (2016), O’Neill et al. (2018)).

Taigi nors mokslinėje literatūroje apstu tyrimų apie šalių socialinę politiką bei vis daugiau jų galima rasti apie klimato politiką, retai tyrinėjamas jų santykis. Iš tų nedažnų autorių ir jų darbų paminėtini Fitzpatrick (2014), Gough (2013), Koch ir Mont (2016), Somestad (2012), Schaffrin (2014), Spies-Butcher ir Stebbing (2016). Šie mokslininkai mato ekologinius iššūkius, tokius kaip klimato kaita, deforestacija, dykumėjimas, kaip socialines grėsmes, turinčias įtakos socialinės politikos formai bei kryptčiai ir reikalaujančias kokybiškai naujų sprendimų.

Ekosocialinės valstybės samprata yra gana nauja visame pasaulyje, o Lietuvoje ypač mažai apie ją žinoma. Nepavyko rasti Lietuvoje atliktų tyrimų, nagrinėjančių ekologinės ar ekosocialinės valstybės koncepcijas. Užsienyje žymiausi šią sritį tyrinėjantys mokslininkai yra Gough (2016), Dryzek (2013), Duit (2016), Mol (2015). Taip pat paminėtina Koch ir Fritz (2014) studija, kurioje siekiama iširti, ar socialdemokratinės gerovės valstybės yra aplinkai draugiškesnės nei kitiems gerovės valstybės modeliams priklausančios šalys. Šiuo darbu siekiama užpildyti ekosocialinės valstybės mokslinės analizės spragas Lietuvoje, analizuojant mūsų šalies situaciją platesniame ES kontekste.

Šio darbo aktualumas ir naujumas taip pat atsiskleidžia per pasirinktą tyrimo strategiją. Tyrimui atlikti naudojami „Europa 2020“ strategijos duomenys yra pasirinkti neatsitiktinai. Iki šiol mažai dėmesio skirta empirinei šios strategijos rėmuose ES šalių narių pasiektų rezultatų analizei. Be to, pasibaigus paskutiniams „Europa 2020“ strategijos metams, tampa ypač aktualu ir įdomu įvertinti valstybių pasiekimus.

Tyrimo apribojimai. Paminėtina, jog pats pasirinktas tyrimo būdas apriboja darbe atliekamą analizę – socialinės ir klimato politikos santykis yra vertinamas per šiose dviejose srityse pasiektus rezultatus „Europa 2020“ strategijos rėmuose. ES šalyse narėse galiojančių teisės aktų ar institucinė analizė būtų platesnio tyrimo objektas.

Darbo struktūra. Baigiamąjį magistro darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, apibendrinimas, išvados, rekomendacijos, literatūros ir šaltinių sąrašas bei 3 priedai. Bendra darbo apimtis – 66 puslapiai. Darbe pateikiama 12 paveikslų ir 7 lentelės. Panaudoti 66 literatūros šaltiniai.

Pirmojoje darbo dalyje yra realizuojamas pirmasis darbo uždavinys, tai yra analizuojami klimato kaitos keliami iššūkių socialinės politikos įgyvendinimui Europos Sąjungos šalims. *Antrojoje darbo dalyje* įgyvendinamas antrasis darbo uždavinys – pristatomas ekosocialinės valstybės modelis, aprašant

skirtingas socialinės ir klimato politikos sąveikos formas. *Trečiojoje darbo dalyje* pristatoma tyrimo metodika: tyrimo eiga, duomenų rinkimo metodai, instrumentai bei duomenų analizės metodai. *Ketvirtoji darbo dalis* skirta ištirti ES šalių narių socialinės ir klimato politikos rezultatų santykį. *Pabaigoje* pateikiamas apibendrinimas, išvados bei rekomendacijos.

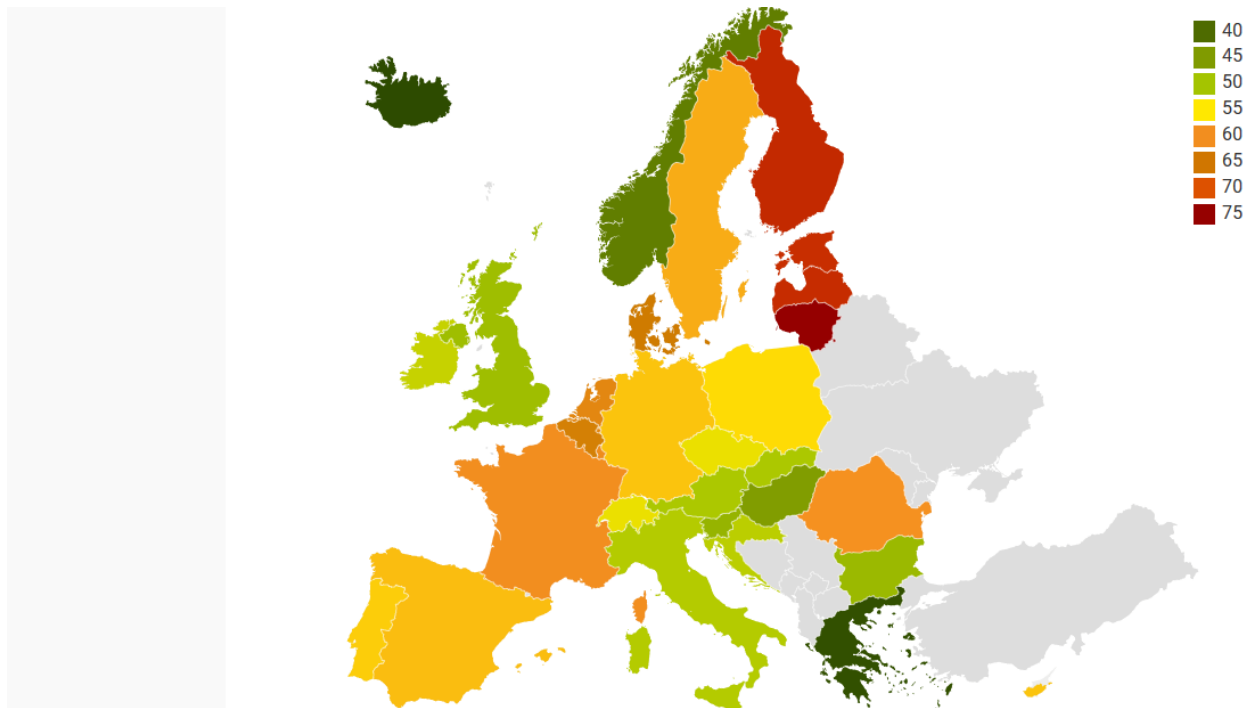
1. KLIMATO KAITA: IŠŠŪKIAI SOCIALINEI POLITIKAI

1.1 Klimato kaitos procesai ir socialiniai padariniai Lietuvoje bei Europos Sąjungoje

Klimato kaita ir su ja susiję aplinkosaugos iššūkiai mokslininkų – ne tik klimatologų, bet ir socialinių tyrėjų – įvardijami kaip didžiausia ateinančių dešimtmečių globalaus masto problema (Swim et al., 2011). Dažnėjančios karščio bangos ir gaisrai, elektros tinklus verčiančios vėtros, po vasaros liūčių patvinusios didmiesčių gatvės – visa tai kelia grėsmę ne tik infrastruktūrai, būstui ir visuomenės sveikatai. Ateityje prognozuojami dar intensyvesni procesai keičia visas įprastines kasdienio gyvenimo tvarkas.

Tuo tarpu globaliu lygmeniu prognozuojama, kad iki 2050 metų dėl nederliaus, vandens trūkumo bei jūros lygio kilimo trijuose pasaulio regionuose – Užsachario Afrikoje, Pietų Azijoje ir Lotynų Amerikoje – 143 milijonai žmonių taps klimato migrantais (Pasaulio bankas, 2018). Klimato kaita yra migracijos variklis, dėl kurio vis daugiau pavienių asmenų, šeimų bei bendruomenių ieško geresnių gyvenimo sąlygų ir prieglobsčio nuo stichinių nelaimių Europoje. Manoma, kad klimato pabėgėlių problema taps ypač aktuali visam mūsų žemynui, atnešanti anksčiau neturėtų socialinių dilemų.

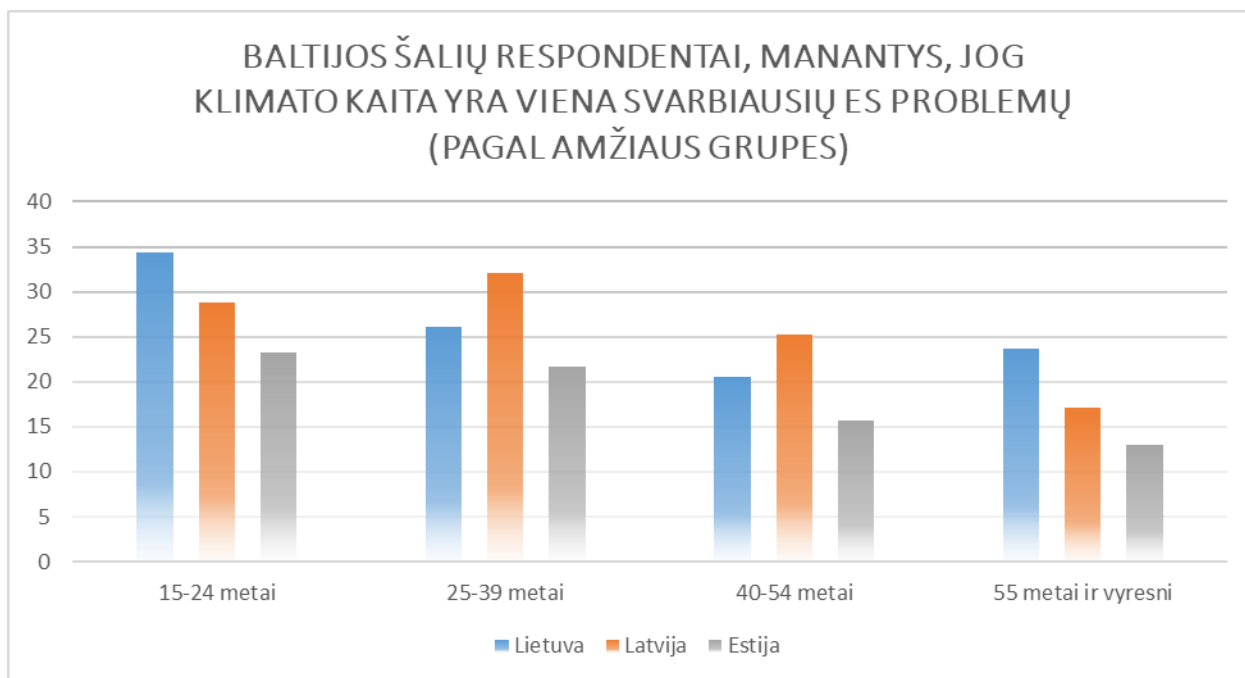
Žvelgiant į Lietuvą, pasak „Greenmatch“ tyrimo (Schlechtriem, 2020), Lietuva kartu su Latvija, Estija bei Suomija yra labiausiai klimato kaitos paveiktos valstybės Europoje. Tyrimo autoriai, analizavę klimato pokyčius 32 Europos šalyse, įvertino jas pagal keturis kriterijus – vidutinę temperatūrą jūroje ir žemės paviršiuje, vidutinį jūros bei vidutinį kritulių lygį. Aukščiausią vietą reitinge užėmė Lietuva, surinkusi 75,04 balo iš 100 galimų. Tuo tarpu mažiausiai klimato paveiktos Islandija, Graikija ir Norvegija surinko atitinkamai 36,1, 37,2 ir 41,9 balo.

1 paveikslas. Europos šalys pagal klimato pokyčius. Kuo aukštesnis balas, tuo intensyvesni šalyje vykstantys klimato kaitos procesai (Schlechtriem, 2020)

2019 metų rudenį atliktos standartinės „Eurobarometro“ apklausos duomenimis, tiek Lietuvos, tiek kitų Baltijos šalių gyventojų nuomone, klimato kaita yra viena svarbiausių problemų, su kuriomis susiduria Europos Sąjunga. Tokį požiūrį išreiškė 25 proc. respondentų Lietuvoje, 18 proc. Latvijoje ir 17 proc. Estijoje (ES vidurkis – 24 proc.) (Europos Komisija, 2019).

Kaip vieną svarbiausių ES problemų klimato kaitą dažniausiai minėjo 15–24 metų amžiaus grupei priklausantys Lietuvos gyventojai (34,3 proc.), tuo tarpu rečiausiai – 40–54 metų respondentai (20,6 proc.). Latvijoje klimato kaita problematika ES labiausiai aktuali atrodo 25–39 metų apklaustiesiems (20,3 proc.), o taip rečiausiai mano 15–24 metų (15,4 proc.). Estijoje apklausos dalyviai klimato kaitą kaip vieną svarbiausių ES problemų dažniausiai įvardijo jauniausioje apklaustųjų grupėje tarp 15–24 metų (23,2 proc.), tuo tarpu 55 metų ir vyresnių amžiaus gyventojų gretose tokia nuomonė buvo rečiausia (13 proc.) (Kaklauskaitė, 2020; žr. 2 pav.).

2 paveikslas. Baltijos šalių gyventojų požiūris į klimato kaitą (sudaryta autorės sudaryta autorės pagal Kaklauskaitė (2020) duomenis)

Aplinkosaugos iššūkiai, tokie kaip išteklių vartojimo ir atliekų perteklius bei klimato kaita, neretai vadinami kompleksiškomis politinėmis problemomis (*angl. wicked problems*) (McCormick et al., 2015). Tokio tipo problemos pasižymi sudėtingais priežasčių ir padarinių ryšiais bei nenuspėjamomis sąveikomis su kitais problemiškais klausimais, todėl dažnai yra itin sudėtinga identifikuoti realų jos mastą bei geriausią sprendimo būdą.

Pasak McCormick et al. (2015), klimato kaitos reiškinio kompleksškumas bei mastas lemia tai, jog mūsų suvokimas apie jį nuolat keičiasi. Vietoje vieno aiškaus sprendimo turime rasti daug skirtingų atsakymų. Šiuo metu žmonija dar tik tyrinėja, kas veikia ir kas ne, taigi yra klimato kaitos mokymosi etape. Tyrėjo teigimu, tokios kompleksiškos problemos dažnai pareikalauja ilgos pasirinktų politinių priemonių nesėkmių virtinės, kol išmokstama pasirinkti tinkamiausius sprendimus nacionaliniu bei tarptautiniu lygmeniu. Siekiant spręsti su klimato kaita susijusius klausimus, reikalinga holistinė prieiga, nes peržengiamos valstybių sienos ar tam tikros organizacijos atsakomybės sferos bei vienos kurios nors akademinės disciplinos rėmai.

Kadangi klimato kaita yra viena didžiausių grėsmių Europai, svarbu įvertinti, kaip šis reiškinys galėtų paveikti socialinę politiką. Socialinė politika dažnai apibūdinama kaip viešasis socialinių rizikų

valdymas. Kai kurios socialinės rizikos yra įvardijamos kaip universalios, egzistuojančios visose visuomenėse bei epochose (pavyzdžiui, ligos), kitos – labiau specifinės ir susijusios su tam tikru istoriniu bei geografiniu kontekstu (pavyzdžiui, nedarbas ar etninė diskriminacija). Tuo tarpu klimato kaita, kaip jau minėta yra laikoma didele, globalia, intensyvumu pasižyminčia ilgojo laikotarpio socialine rizika (Stern ir Stern, 2007).

Gough et al. teigimu (2008), toks savo mastu beprecedentis reiškinys neišvengiamai keičia ir socialinės politikos dimensiją. Vis dėlto pastebėtina, kad, pavyzdžiui, vieno svarbiausių 800 puslapių apimties klimato kaitos adaptacijos dokumentų, paskelbtų Tarpvyriausybines klimato kaitos grupės, turinyje nėra jokių užuominų apie socialinę politiką. Daugelis klimato kaitos scenarijų modelių prognozuoja, jog 2030–2060 metų laikotarpiu globali oro temperatūra pakils dviem–penkiais laipsniais. Galima išskirti keturias kategorijas pasekmių, siejamų su klimato kaitos procesais, Europos socialinės gerovės bei politikos atžvilgiu (ibid.):

- **Tiesioginės rizikos.** Viduržemio jūros regione prognozuojamas vandens trūkumas, karščio bangų bei gaisrų miškuose intensyvėjimas. Taip pat, nors kai kurioms Šiaurės regiono zonoms tai galėtų būti privalumas, kylantis jūros lygis kels didelę grėsmę valstybėms, turinčioms priėjimą prie jūrų. Neigiamų pasekmių neišvengtų ir Lietuva, kuri, mokslininkų teigimu, dėl kylančio vandens lygio galėtų netekti ir pusės J. Basanavičiaus gatvės Palangoje (Zicari, 2019).
- **Netiesioginės rizikos.** Stiprės klimato migracijos fenomenas, pasireiškiantis per imigrantų iš tropinių zonų (daugiausiai Afrikos) antplūdžius.
- **Klimato kaitos adaptacijos aspektai.** Didesnė įtampa formuojant bei paskirstant šalių biudžetus dėl prisitaikymui prie naujų aplinkos sąlygų reikalingų investicijų, tokių kaip jūros apsaugos zonų kūrimas, gyventojų perkėlimas iš patvinusių teritorijų ir kt.
- **Klimato kaitos mitigacijos (švelninimo) aspektai.** Antrojeje amžiaus pusėje išsivysčiusiose šalyse galimi su naująja energetikos politika susiję pokyčiai kainų ir mokesčių srityse, siekiant sumažinti ekologinį pėdsaką. Gough et al. (2008) klimato kaitos poveikiai ir pasekmės socialinei politikai yra apibendrinti 1 lentelėje.

1 lentelė. Klimato kaitos poveikis Europai (Gough et al., 2008, p. 328).

	<i>Prognozuojamas poveikis (pavyzdžiai)</i>	<i>Pasekmės socialinei politikai (pavyzdžiai)</i>
1. Iki 2050 metų prognozuojamo klimato kaitos poveikio tiesioginės pasekmės	Nuosaikus tiesioginis poveikis, sudėtingiausia padėtis Viduržemio jūros regiono pakrantės zonose	Būsto bei gyvenviečių apsaugos politika, nauji draudimo mokesčiai, iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai dėl ekstremalių klimato situacijų
2. Iki 2050 metų prognozuojamo klimato kaitos poveikio netiesioginės pasekmės	Klimato migracija iš skurdesnių regionų	Didėjantis būsto, užimtumo, švietimo, sveikatos ir socialinės apsaugos bei paslaugų poreikis
3. Potenciali klimato kaitos adaptacijos politikos įtaka	Išlaidos klimato kaitos pokyčiams pritaikytoms gyvenvietėms ir pastatams	Konkurencija tarp <i>gerovės ir ekologinės valstybės</i> dėl finansavimo, nebent remiamasi <i>sinergijos (bendradarbiavimo)</i> principu
4. Potenciali klimato kaitos padarinių švelninimo politikos įtaka	Didesni energetikos kaštai gamybos, elektros, kelionių, būsto srityse	Regresinis poveikis mokesčiams ir kainoms. Padidėjusios socialinės investicijos į anglies dvideginio dujų emisijų vartojimo mažinimą būsto, transporto, įdarbinimo srityse
	Apribojimai vartojimui	Įvairūs nauji reguliavimai siekiant apriboti vartojimą

Manoma, kad šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos toliau didės, globalus atšilimas viršys dviejų laipsnių ribą, po kurios, pasak Tarpvyriausybės klimato kaitos grupės (IPPC, 2007), klimato kaitos procesai taps negrįžtami. Siekiant išvengti itin neigiamų pasekmių, klimato kaitos adaptacijos ir mitigacijos politikų įgyvendinimas yra itin svarbus.

2016 m. lapkričio 4 dieną įsigaliojęs Paryžiaus susitarimas įpareigojo 194 jį pasirašiusias valstybes ir Europos Sąjungą imtis veiksmų, kad vidutinė pasaulio temperatūra nepadidėtų daugiau nei dviem laipsniais, palyginti su ikipramoninio laikotarpio temperatūra. Taip pat bendrai pasižadėta dėti visas pastangas, kad temperatūra neviršytų 1,5 laipsnio, taip siekiant išvengti katastrofinių klimato kaitos padarinių (Europos Parlamentas, 2019).

Paryžiaus susitarimo dalyviai privalo išsikelti konkrečius klimato švelninimo tikslus ir juos įgyvendinti, pavyzdžiui, Europos Sąjungos šalys yra įsipareigojusios iki 2030 metų ŠESD sumažinti bent 40 proc., lyginant su 1990 metais. Šie įsipareigojimai turi būti atnaujinami kas penkerius metus, tad, artėjant antrajam terminui, vis garsiau ir plačiau svarstoma apie tai, kad ES turėtų išsikelti dar ambicingesnius tikslus (ibid.).

2017 metais ES Aplinkos taryba susitarė dėl *Pastangų pasidalijimo reglamento* (ES Taryba, 2018), kuriame kiekvienai valstybei narei nustatyti privalomi metiniai išmetamo dujų kiekio sumažinimo tikslai 2021–2030 metų laikotarpiu. Įgyvendinant šiuos tikslus, bus toliau mažinamas ŠESD sektoriuose, kuriems netaikoma ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistema (ES ATLPS). Tai yra pastatai, žemės ūkis (kitų nei CO₂ išmetamų dujų kiekis), atliekų tvarkymas, transportas (išskyrus aviaciją ir laivybą) ir pramonė (pramonė, energijos tiekimas ir produkcijos naudojimas). Sektoriai, kuriems netaikoma ATLPS, ŠESD kiekį iki 2030 m. turi sumažinti 30 proc., palyginti su 2005 m. lygiu.

Kadangi klimato kaita, dėl grėsmių visuomenėms ir ekosistemoms vis dažniau įvardijama kaip klimato krizė, kelia didelius socialinius iššūkius, svarbu pristatyti globaliame diskurse populiarėjančią *klimato teisingumo* koncepciją. Ši sąvoka detaliau aptariama kitoje darbo dalyje.

1.2 Klimato teisingumo samprata

Viešosios politikos srityje jau kurį laiką galima pastebėti, kad klimato kaitos problematika sparčiai integruojama į bendrą darbotvarkę. Vis dėlto šis procesas yra labai brangus ir kyla klausimas, kas turės jį apmokėti, o nuo pasirinktos politikos bei pagal ją priimtų sprendimų priklausys, kas bus laimėtojai bei pralaimėtojai (Meier, 2010). Pavyzdžiui, mokesčiai elektrai dažniausiai turi regresinį poveikį mažas pajamas gaunantiems namų ūkiams, nes energija namams yra laikoma pirmos būtinybės preke (žemas pajamų ir kainos elastingumas, kai mažas pajamas gaunantys namų ūkiai išleidžia santykinai didelę dalį pajamų energijai ir negali sumažinti vartojimo padidėjus mokesčiams) (ibid.).

Tuo tarpu valstybiniu lygmeniu klimato politikos tikslai, kurie buvo išskelti Paryžiaus susitarimo metu, reikalauja daug lėšų ir tinkamo jų paskirstymo (Roberts ir Parks, 2006). Siekiant suprasti klimato politikos mechanizmą, būtina panagrinėti klimato teisingumo sampratą ir klimato kaitos poveikį turtingoms bei skurdžioms pasaulio valstybėms ir visuomenės grupėms.

Skirtingos valstybės bei visuomenės grupės turi skirtingą atsakomybę dėl klimato kaitos ir patiria nevienodą šio proceso poveikį (Walker, 2012). Nagrinėjant šiuo metu vyraujančias globalias tendencijas, atsakomybė ir poveikis juda skirtingomis kryptimis ir suformuoja vadinamąjį *dvigubą neteisingumą* (angl. *double injustice*), kai šalys ar visuomenės grupės, kurios savo gyvenimo būdu ir vartojimo mastais mažiausiai prisidėjo prie anglies dvideginio emisijų, stipriausiai patiria šiltnamio efekto intensyvėjančio klimato kaitos reiškinio neigiamas pasekmes (ibid.).

Svarbu pastebėti, kad jei turtingos šalys ar visuomenės grupės skiria nepakankamai lėšų klimato kaitos mitigacijos ir adaptacijos įgyvendinimui, galima kalbėti apie *trigubą neteisingumą* (angl. *triple injustice*) reiškinį (Gough, 2013). Taip yra todėl, kad neturtingiausieji turi mažiausiai išteklių klimato politikos finansinei naštai padengti. Pavyzdžiui, kaip jau minėta, jei žemų pajamų namų ūkiai išleidžia santykinai didelę dalį pajamų šildymui ir kitoms energijos reikmėms, padidinus mokesčius, jie patirtų didžiausią smūgį (Buchs et al., 2011).

Kadangi valstybės biudžetas yra ribotas, yra ypač svarbu (ir tiek pat sudėtinga) priimti sprendimus, užtikrinančius kuo teisingesnį išteklių paskirstymą visoms socialinėms grupėms. Moderni valstybė yra įpareigota suderinti ekonominį klestėjimą, tinkamas viešąsias paslaugas, saugumą bei aplinkos apsaugą (Hunold ir Dryzek, 2002). Taigi, kalbant apie socialinę apsaugą bei klimato politiką, svarbu kalbėti apie socialinį teisingumą (Eckersley, 1992), ypač paskirstymo teisingumą, t.y. socioekonominių bei natūralių išteklių paskirstymą visuomenėje. Aplinkosaugos teisingumas apibrėžia lygų ir teisingą aplinkos naudų ir rizikų paskirstymą. Pavyzdžiui, ekologiniu atžvilgiu pavojingos vietos, tokios kaip sąvartynai, gamybos ir perdirbimo pramonė, dažnai yra įsikūrusios šalia neturtingų šalies gyventojų ar mažumų gyvenamųjų rajonų/kvartalų. Tokia aplinkosauginė diskriminacija sudarė sąlygas aplinkosaugos teisingumo judėjimams atsirasti 1980 metais JAV (Bullard, 2000), o 1990 metais Pietų Afrikoje (Khan, 2002).

Šiuo metu ekstremalėjant klimato reiškiniams, vis daugiau dėmesio sulaukia *klimato teisingumo* (angl. *climate justice*) koncepcija. Siekiant suprasti šios sąvokos turinį, tikslinga paminėti svarbiausias

pastarųjų metų Europos Sąjungos strategijas, kuriose klimato kaitai skiriamas ypatingas dėmesys. Tai – „Europa 2020“ strategija bei Europos žaliasis kursas.

2010 metų pradžioje Europos Komisija pasiūlė „Europa 2020“ dokumentą, kuris buvo pradėtas įgyvendinti kaip ES pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija. „Europa 2020“ yra ES ilgalaikio ekonominio augimo ir darbo vietų kūrimo planas, kuris remiasi penkiais tikslais, įgyvendintiniais iki 2020 m. pabaigos. Svarbiausios strategijos sritys yra užimtumas, moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra (MTEP), švietimas, skurdas ir socialinė atskirtis bei klimato kaita ir energetika. Pastarosiose srityse numatoma, kad šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekis turėtų būti sumažintas 20% palyginti su 1990 m. rodikliais, 20% energijos turėtų būti gaminama iš atsinaujinančiųjų energijos šaltinių, o energijos vartojimo efektyvumas turėtų būti padidintas 20% (Eurostat, 2020).

Tuo tarpu 2018 metų pabaigoje paskelbtas Europos žaliasis kursas (*angl. European Green Deal: New Growth Strategy*), nubrėžia svarbiausias ekonomines bei ideologines gaires artimiausiems trims Europos Sąjungos dešimtmečiams. Viena svarbių jo dalių – *Teisingo perėjimo mechanizmo (angl. The Just Transition Mechanism (JTM))* pristatymas. Šis mechanizmas numato tikslinę pagalbą tiems regionams ir sektoriams, kurie, prognozuojama, patirs daugiausiai iššūkių vykdant visuotinę žemyno transformaciją žaliosios ekonomikos link. Europos Komisija skelbia, kad Europos žaliasis kursas visų pirma yra kelias į teisingą ir socialiai sąžiningą pokytį, kai nė vienas asmuo ar regionas nelieka nuošalyje (Europos komisija, 2019).

Nors Europos žaliasis kursas daug dėmesio skiria klimato teisingumui, Europos kovos su skurdu tinklas (*angl. The European Anti-Poverty Network (EAPN)*) (2020) pastebi, kad efektyviam jo įgyvendinimui iškyla grėsmė, jei nebus atsižvelgta į tam tikrus aspektus. Pažymima, jog planuojamas teisingas perėjimas žaliosios ekonomikos link nebus tikrai teisingas, jei už šį procesą mokės neturtingos gyventojų grupės. Iš žemyno „žalinimo“ proceso daugiausiai laimint turtingiems, toliau būtų didinama nelygybė, ypač aštri šių laikų pasaulinio masto socialinė problema. Taip pat akcentuojama, kad anglies dvideginio ir kiti aplinkosauginiai mokesčiai turi būti itin gerai apgalvoti, nes, skatinant elektrinių automobilių ar saulės baterijų naudojimą, tikėtina, būtų paremtos labiau turtingesnėms gyventojų grupėms palankios mokesčių mažinimo iniciatyvos.

Europos kovos su skurdu tinklas pabrėžia ir socialinių tikslų reikšmės didinimo svarbą šioje iš pažiūros aplinkosauginėje strategijoje. Derama jungtis tarp klimato ir socialinės politikos leistų abipusį pastiprinimą bei naujas skurdo mažinimo galimybes. Kitaip tariant, Europos kovos su skurdu tinklo

nuomone, Žaliasis kursas turėtų tapti Europos socialiniu kursu, kuriančiu stiprią gerovės valstybę su pajėgia socialinės apsaugos sistema bei socialinėmis teisėmis (ibid).

Europos kovos su skurdu tinklo teigimu, anksčiau Europos žaliajam kursui numatytas 100 milijardų biudžetas yra svarbus, bet turi reikšmingą apribojimą – yra sukurtas daugiausiai iš privačių investicijų. Reikalinga užtikrinti ir viešąjį finansavimą, kad pagalba būtų teikiama tiems, kuriems jos labiausiai reikia. Kaip prioritetinės sritys yra minimos šios: investicijos į efektyvius ir prieinamus socialinius būstus, energetinio skurdo mažinimas, žalių darbo vietų kūrimas, įtraukties užtikrinimas, dėmesys socialiniams verslams bei žiedinei ekonomikai, tvari maisto gamyba ir nepriklausomas apsirūpinimas maistu, parama smulkiesiems ūkininkams vykdant „nuo lauko iki stalo“ strategiją (ibid.).

Kitas klimato teisingumo aspektas, kurį įvardija Europos kovos su skurdu tinklas, tai – mokesčių teisingumas. Turtingiausi ir taršiausi pasaulio gyventojai turėtų mokėti daugiausiai, o mokesčių teisingumas turėtų tapti teisingo perėjimo mechanizmo pagrindu. Tai ypač svarbu turint omenyje, jog 1 procentas turtingųjų teršia 175 kartus daugiau nei 10 proc. neturtingiausių planetos gyventojų, bet pastarieji turi daug mažiau galimybių kovoti su klimato kaitos pasekmėmis nei turtingoji globalios visuomenės dalis (ibid.).

Taigi iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog klimato kaitos poveikio švelninimo procesuose didžiausia ekonominė našta turėtų tekti turtingiems, didžiausią vartojimo galią turintiems namų ūkiams. Vis dėlto, kaip prognozuoja Ortiz ir Markandya (2009), bent pradinėje stadijoje Europos šalyse anglies dvideginio emisijų mokesčiai bus regresiniai, tad siekiant mažinti energetinio skurdo mastą, reikalingos klimato kaitos politiką papildančios socialinės politikos priemonės. Vis dėlto, kadangi tarptautiniu mastu klimato kaita yra apibūdinama kaip sunkiai išsprendžiama ar netgi neišsprendžiama politinė problema, tradiciškai nacionalinėje viešojoje politikoje ji nedominuoja, o daugiausia dėmesio sulaukia kiti įprastesni klausimai, tokie kaip nedarbas, pajamų nelygė bei skurdas (Levin et al., 2012).

Taip pat per paskutinius kelis dešimtmečius demografiniai pokyčiai, sulėtėjęs ekonominis augimas, mažesnė darbo jėgos pasiūla, ilgesnė gyvenimo trukmė lėmė didesnes socialines išlaidas, ypač sveikatos apsaugai bei pensijoms, o dėl globalizacijos procesų, technologinių inovacijų bei kitų veiksnių didėjanti pajamų nelygė reikalauja gerovės valstybės įsikišimo (Ursanov ir Chivot, 2015). Klimato kaitai, naujajai ekosocialinei grėsmei, papildžius tradicinėmis vadinamas socialines problemas, gali tapti sudėtinga išlaikyti tiek finansinį, tiek aplinkosauginį stabilumą. Kyla klausimas, kaip pasiekti optimalią

sinergiją tarp socialinės ir klimato politikos. Siekiant didesnio aiškumo socialinių bei aplinkosaugos klausimų derinime, kitoje darbo dalyje aptariama ekologinės valstybės sąvoka.

2. EKOSOCIALINĖ VALSTYBĖ KAIP NAUJAS GEROVĖS VALSTYBĖS VEIDAS

2.1 Ekologinės valstybės samprata

Šioje dalyje atidžiau pažvelgiama į instrumentus, kuriuos pasitelkia valstybės, sprendamos su aplinkosauga susijusias problemas, ir nagrinėjama *ekologinės valstybės* (angl. *ecological state*) koncepcija. Skirtingi autoriai, aprašydami tą patį reiškinį, pasitelkia įvairius pavadinimus.

Kaip teigia Arthur P.J. Mol, ekologinė valstybė yra „organizacijų, institucijų ir praktikų, sprendžiančių modernias aplinkosaugos problemas, visuma“ (2016, p. 8). Tuo tarpu Dryzek et al. (2003) bei Eckersley (2004) analizuoja *žaliąją valstybę* (angl. *green state*). Žalioji valstybė suvokiama kaip liberaliosios demokratijos šalis, kuri praktikuoja ekologiškai atsakingą valstybingumą (Eckersley, 2004).

Andreas Duit (2016) taiko terminą *aplinkosauginė valstybė* (angl. *environmental state*) apibūdindamas šalis, kurios skiria nuolatinio dėmesio ekologinių ir socialinių klausimų dinamikai. Duit et al. apibrėžimu, aplinkosauginė valstybė yra tokia, kuri turi kompleksiską institucijų ir praktikų tinklą, užtikrinantį efektyvią aplinkosaugos vadybą bei veiksmingą socialinės ir aplinkosaugos sričių bendradarbiavimą. Aiškumo dėlei ir atsižvelgiant į kituose moksliniuose darbuose vyraujančias tendencijas, autorė toliau tekste teikia pirmenybę būtent Arthur P.J. Mol pasiūlytai *ekologinės valstybės* (*ekovalstybės*) koncepcijai.

James Meadowcraft (2005) teigimu, tiek gerovės, tiek ekologinė valstybė siekia švelninti laisvos rinkos sukeltus neigiamus padarinius. Kaip gerovės valstybė pamažu įgavo vis daugiau atsakomybės spręsti socialines problemas, atsiradusias dėl rinkos ekonomikos mechanizmo netobulumo, taip pastaruosius dešimtmečius, didėjančių aplinkos iššūkių akivaizdoje, brendo ekologinės valstybės poreikis.

Pasak Duit (2016) aplinkosauginė valstybė remiasi keturiais pagrindiniais politiniais instrumentais: 1) aplinkosauginiais reglamentais, institucijomis bei politikomis; 2) aplinkosaugos viešojo administravimo organizacijomis bei agentūromis; 3) aplinkosaugos mokesčiais bei aplinkos išteklių persikirstymo finansavimu; 4) aplinkosaugos žinių gamyba ir platinimu per aplinkosaugines mokslines studijas bei aplinkos stebėjimo programas.

Prie šių keturių politinių instrumentų būtų galima pridėti ir decentralizuotą tinklinį valdymą (*angl. decentralized network governance*), kuris atspindi įvairių nevyriausybinių organizacijų, korporacijų, aktyvistų ir valstybės pareigūnų bendradarbiavimą (Dryzek, 2013). Nors kai kurie alternatyvūs aplinkosaugos politikos instrumentai yra paremti rinkos veikimu, kitos bendradarbiaujančio valdymo strategijos vadovaujasi savanoriškais susitarimais, pavyzdžiui, tarp reguliavimo institucijų ir korporacijų. Tokiu būdu valstybė su pramonės atstovais pasidalina atsakomybę ekologinių iššūkių atžvilgiu (Jordan et al., 2003).

Dryzek (2013) manymu, jau nuo 1960 metų galima matyti didelę ekovalstybių sistemos poreikį Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) (*angl. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) plotmėje. Nors šiuo metu yra ekovalstybės iškilimo laikas, šiai naujai politinei formai dar trūksta institucinio pasirengimo. Palyginti su gerovės valstybės padėtimi, ekovalstybė dar yra kažkas labai silpno ir mažai apčiuopiamo. Dryzek teigimu, „su pavydu žiūrime į gerovės valstybę ir svarstome, ar kada nors aplinkosauginiai rūpesčiai turės tokį valdžios pripažinimą kaip socialinės politikos reikalai“ (ibid., p. 8).

Meadowcraft (2012) pastebi, kad, kaip nauja atvykėlė, ekovalstybė atsiduria skirtingų ekonominių, politinių sistemų bei gerovės valstybės režimų viršuje. Jo teigimu, ekologinės valstybės vystymąsi galima apibūdinti kaip dviejų etapų procesą. Pirmoji fazė – tai praėjusio amžiaus 8 dešimtmetyje prasidėjęs pavienių aplinkosauginių sričių, tokių kaip įstatymų bazės, administravimo sistemos bei reguliavimo mechanizmo, formavimasis. Tuo tarpu antrajam ekologinės valstybės vystymosi etapui priskiriamas nuo XX a. 9 deš. pabaigos glaudesnių ryšių tarp aplinkosaugos, socialinės apsaugos, ekonomikos bei kitų sričių kūrimas, kurį būtų galima apibūdinti *darnios plėtros (angl. sustainable development)* terminu.

Taigi gerovės valstybė atsirado bent viena karta, o kai kuriais atžvilgiais ir visu šimtmečiu anksčiau nei pradėta kalbėti apie ekologinę valstybę (Meadowcraft, 2005), o nagrinėti tyrimai skelbia, kad egzistuoja svarūs skirtumai tarp socialinės politikos ir aplinkosaugos politikos, siekiančios išspręsti klimato kaitos klausimus. Visgi ryšiai tarp šių dviejų politikų yra kritiškai svarbūs ir ateityje dar labiau intensyvės. Dėl šios priežasties kitoje darbo dalyje svarbu palyginti abiejų modelių – ekologinės ir gerovės valstybės – panašumus bei skirtumus.

2.2 Ekologinės ir gerovės valstybių bruožų palyginimas

Gerovės valstybę nagrinėjantys autoriai pateikia skirtingus jos apibūdinimus. Žymusis danų sociologas Gösta Esping-Andersen teigia, kad, tai – valstybės įsipareigojimas išsaugoti tam tikrą minimalų gerovės lygį savo šalies piliečiams (1991). Tuo tarpu lietuvių mokslininkai praplečia gerovės valstybės apibrėžimą ir padaro jį labiau holistinį, teigdami, jog gerovės valstybės tikslas – „garantuoti ne minimalų, o orų pragyvenimą, suteikiant kiekvienam socialines teises per socialinę ir sveikatos apsaugą, socialines paslaugas, darbo rinkos, būsto politiką bei švietimą” (Aidukaitė et al., 2012, p. 18).

Pagal tai, kaip paskirstoma atsakomybė už piliečių gerovę - valstybei, šeimai ar rinkai, - yra išskiriami trys svarbiausi valstybės gerovės modeliai. Remiantis jau minėto G. Esping-Anderseno (1990) klasifikacija, kuriai akademinėje literatūroje skiriama bene daugiausiai dėmesio, galima išskirti tris svarbiausius gerovės valstybės režimus: socialdemokratinį, konservatyvų-korporatyvinį ir liberalų. Šie gerovės valstybės tipai skiriasi vykdoma socialine politika, išmokų ir paslaugų įvairove, prioritetais, socialinių teisių svarba (dekomodifikacija) bei (ne)lygybės tarp visuomenės narių laipsniu (stratifikacija).

Apibūdinant universalumo, solidarumo, lygybės principais grindžiamą socialdemokratinį gerovės valstybės modelį, svarbu paminėti dosnias socialines išmokas, didelę kokybiškų socialinių paslaugų įvairovę, aktyvias darbo rinkos priemones. Svarbiausi socialdemokratinės politikos visuomenės narių gerovės atžvilgiu pasiekimai – žemas skurdo ir nelygybės lygis, aukštas solidarumo tarp piliečių laipsnis, kokybiško visiems prieinamo švietimo sistema. Švedija, Norvegija, Suomija, Danija ir Nyderlandai priskiriami socialdemokratinės gerovės valstybės modeliui (Aidukaitė et al., 2012).

Daug dėmesio tradicinei šeimai skiriančiame konservatyviame-korporatyviniame gerovės valstybės režime įvairios socialinės klasės ar profesijų grupės turi teisę į skirtingas socialines paslaugas, išmokas bei garantijas, linkstama išsaugoti egzistuojančią stratifikacinę sistemą. Konservatyviame-korporatyviniame modelyje, kuriam atstovauja tokios šalys kaip Vokietija, Prancūzija ir kt., vyrauja valstybinis socialinis draudimas su gana didelės aprėpties ir gausiomis išmokomis. Vis dėlto šio tipo gerovės valstybėse mažai išplėtos ikimokyklinės ugdymo įstaigos bei senyvo amžiaus žmonių institucinės priežiūros įstaigos – laikomasi požiūrio, kad jauniausiais ir vyriausiais visuomenės nariais turi pasirūpinti šeima (ibid., p. 37).

Tuo tarpu liberalaus gerovės valstybės režimo atstovai laikosi požiūrio, kad kiekvienas asmuo savo gerovę kuria pats dalyvaudamas darbo rinkoje, o valstybės parama piliečiams turi būti nežymi – tik sušvelninanti skurdo, nelygybės ir nedarbo problemas. Šio gerovės valstybės modelio šalys – JAV, Kanada, Jungtinė Karalystė ir kt. – skatina privačių socialinių draudimo sistemų kūrimąsi, garantuoja nemokamą vidurinę išsilavinimą, tačiau aukštasis bei ikimokyklinis mokslas dažnai vykdomas privataus sektoriaus rėmuose (ibid., p. 38).

Be šių trijų modelių svarbu paminėti ir dar du – Rytų bei Pietų Europos, kuriuose yra susipynę daugiausia konservatyvaus-korporatyvinio bei liberaliaus gerovės valstybės tipo bruožai. Taip pat Rytų bei Pietų Europos šalims būdingas klientelistinių apraiškų egzistavimas (ibid.)

Lyginant gerovės ir ekologinę valstybę, svarbu paminėti, jog aplinkosaugos politika yra panaši į socialinę tuo, kad abi siekia išspręsti problemas, kurių nėra pajėgūs išspręsti rinkos mechanizmai (Meadowcraft, 2005). Šio požiūrio kritikų teigimu, socialinė ir klimato politikos iš esmės skiriasi, nes pirmoji sprendžia prognozuojamas, nacionaliniame lygmenyje atsiradusias, o antroji – neprognozuojamas kolektyvines problemas bei grėsmes (Stern ir Stern, 2007). Stern ir Stern teigimu, klimato kaita savo priežastimis ir pasekmėmis yra globalus reiškinys, kurio socialinis bei ekonominis poveikis gali būti itin didelis ir neatitaisomas. Dėl šios priežasties su klimato kaita susijusios grėsmės yra kokybiškai bei kiekybiškai skirtingos nuo tradicinių rizikų, kurias iki šiol sprendė socialinė politika. Taip pat svarbu pastebėti, jog radikaliai skiriasi socialinės mobilizacijos, siekiančios išspręsti esamas problemas, galimybės. Laike tolimos, o erdvėje globaliai išsisklaidžiusios klimato kaitos problematikos nesuteikia stiprių pagrindų visuomenės sutelkčiai (ibid.)

Be to, gerovės valstybė, iš pradžių reguliavusi atskiras socialines sritis, tokias kaip visuomenės sveikata ar darbo valandos, galiausiai tapo gausiai finansuojama didelio masto sistema. Tuo tarpu ekologinės valstybės atveju atrodytų, kad vyksta daug lėtesnė reguliuojamų sričių (prekybos, mokesčių, ekonomikos inovacijų ir kt.) plėtra bei marginalus poveikis visuomenės gyvenimui (Feindt ir Flynn, 2009).

Gough (2016) savo lyginamojoje gerovės ir ekologinės valstybės analizėje pastebi, jog globalizacija, finansinės veiklos svarbos didėjimas, deindustrializacija ir ekonomikos augimas yra abiejų modelių svarbiausios varomosios jėgos, tik iš skirtingų požiūrio taškų. Jei gerovės valstybė remiasi ekonomikos augimo koncepcija, tai ekologiškai valstybei nuolatinis gamybos ir vartojimo didėjimas yra bene svarbiausias aplinkos problemų šaltinis.

Pavyzdžiui, pasaulinis neprieaugio judėjimas (*angl. degrowth movement*) kritiškai vertina vyraujančią nuolatinio ekonomikos augimo politiką, kuri suponuoja, jog vartojimo mastas materialiai ribotoje planetoje gali augti be galo, o tokį mąstymą vadina labiau geidžiamybe nei moksliniu požiūriu. Jų teigimu, belimitis ekonomikos augimas yra tiesiausias globalios ekologinės sistemos griūties link. Neprieaugio filosofai teigia, jog vienintelis būdas pagerinti vargingiausių ekonominę padėtį bei didinti Vakarų visuomenių gyvenimo kokybę milžiniškų globalių ekologinių iššūkių akivaizdoje yra stabdant intensyvėjančias neoliberalizmo principais grįstos ekonomikos apšukus bei atsisakant BVP indekso kaip begėdiškai pasenusio pramonės revoliucijos relikto (Hickel, 2017).

Neprieaugio filosofijos šalininkai skelbia, jog tarp BVP augimo ir šiltnamio efektą sukeliančių emisijų egzistuoja tiesiogiai proporcingas ryšys. Norint neperžengti lemtingos 2 laipsnių klimato kaitos ribos, turtingos valstybės turėtų sumažinti savo emisijas 8–10 proc. per metus. Mokslininkų nuomone, augančios ekonomikos rėmuose emisijų neįmanoma sumažinti daugiau nei 3–4 proc. Dėl šios priežasties autoriai sutaria, jog vienintelė išeitis, siekiant išvengti itin neigiamų klimato kaitos padarinių, yra ekonominės veiklos sumažinimas (*ibid.*)

Analizuojant gerovės ir ekologinės valstybės santykį, svarbu panagrinėti, kokius svarbiausius klausimus kelia šie du institutai. Kaip matyti 2 lentelėje, gerovės valstybėje itin svarbūs klasiniai (grupių) interesai ekovalstybėje neturi didelės reikšmės. Ekologinė valstybė daugiau dėmesio skiria verslo interesų klausimui. Pavyzdžiui, yra manoma, jog šalys, priklausomos nuo iškastinio kuro, yra linkusios atsilikti aplinkosaugos srityje. Iškastinio kuro generuojama ekonominė renta skatina atidėti veiksmus, susijusius su klimato kaitos adaptacija ir mitigacija (Berners-Lee ir Clark, 2013).

2 lentelė. Gerovės ir ekologinė valstybė: svarbiausi klausimai (Gough, 2016, p. 36)

Svarbiausi klausimai	Gerovės valstybė	Ekologinė valstybė
Industrializacija ir struktūrinės problemos	Ekonomikos augimas ir deindustrializacijos procesai	Vartojimo augimas ir „anglies“ kapitalizmas / Aplinkos pažeidžiamumas
Interesai	Visuomenės klasių (grupių) balansas / Kylanti struktūrinė kapitalo galia	Žalių ir kitų verslo interesų grupių balansas / Žalieji judėjimai ir jų politinė raiška
Institucijos	Pliuralistinių vs. korporatyvinių interesų atstovavimas / Centralizuotas valdymas	Pliuralistinių vs. korporatyvinių interesų atstovavimas / Decentralizuotas valdymas
Idėjos	Neoliberalizmas vs. socialinė pilietybė	Neoliberalizmas vs. žalio augimas
Tarptautinė įtaka	Politinės poliarizacijos laipsnis / Ekonominė globalizacija ir jos valdymas	Politinės poliarizacijos laipsnis / Tarptautiniai ryšiai / Politinė sklaida

Po 2008 metų krizės, Gough (2013) teigimu, tiek gerovės, tiek ekologinė valstybė susiduria su naujomis sąlygomis ir iššūkiais. Jo manymu, ekonomikos augimas Vakarų šalyse niekada nesugrįš į prieškrizinį lygmenį dėl sumažėjusių vartojimo pajėgumų, senėjančios visuomenės ir mažėjančio gimstamumo didėjančių valstybės išlaidų. Iš pirmo žvilgsnio mažesnis augimas galėtų turėti teigiamų pasekmių aplinkai, vis dėlto tai gali pakirsti vieną svarbiausių ekologinės valstybės tikslų – didėjančias investicijas į žaliąsias technologijas siekiant įtvirtinti kokybiškai naujas praktikas klimato kaitos mitigacijos strategijose.

Pažymėtina, jog krizės padarinių, augančios globalizacijos bei Vakarų pasaulio ekonominio sulėtėjimo derinys gali atnešti skirtingus scenarijus skirtingoms šalims (Hay and Wincott, 2012) Pavyzdžiui, palyginti su Europa ištekliais turtingos šalys, tokios kaip Australija, Kanada ir JAV, gali laimėti iš šių tendencijų, tuo tarpu Europos šalys gali smarkiai pralaimėti (Demailly et al. 2013).

Feindt ir Flynn (2009) prognozuoja, jog didėjant prekių kainoms ir klimato kaitos neigiamiems padariniams, įvairiose pasaulio šalyse bus pasitelkiamas vienas šių scenarijų arba jų derinys: **įprasti veiksmai** (*angl. business as usual, BAU*) arba **radikalus anglies dioksido kiekio mažinimas**. Tokiu būdu skirtingomis kombinacijomis bei proporcijomis bus pasitelkiami socialinės ir klimato politikos

instrumentai. Įprastų veiksmų scenarijaus atveju, žinant esamą socialinės politikos svorį klimato politikos atžvilgiu, pastaroji rastų vietą ne kaip savarankiškas subjektas, bet kaip vienas socialinės politikos sluoksnių.

Gough (2013) prognozuoja, jog įprastų veiksmų atveju būtų renkamosi vykdyti itin nedideles reformas, tokias kaip kainų reguliavimas (didinimas) energetinio vartojimo srityje. Pasak autoriaus, tokia klimato apsaugos programa remiasi liberaliuoju požiūriu tiek į socialinę politiką, tiek į klimato kaitos mitigaciją, nes pralaimėtų mažas pajamas gaunančios šeimos bei žemą išsilavinimą turintys piliečiai, priklausantys silpniems darbo rinkos tinklams.

Tuo tarpu pasirinkimas radikaliai sumažinti į atmosferą išmetamą anglies dioksido kiekį galėtų būti pavadinamas naujų valstybės ekonominių ribų nubrėžimu, kurio centrinis elementas – darni plėtra. Šis naujas visuomenės susitarimas pareikalautų drastiškų socialinių pokyčių Vakarų pasaulyje, ypač darbo bei vartojimo srityse.

Europos žaliasis kursas, naujoji ES augimo strategija iki 2050 metų, žada radikalų anglies dioksido kiekio mažinimą visame žemyne, siekiant visiškai neutralizuoti poveikį klimatui. Energetiką, pastatus, pramonę, judumą įtraukianti revoliucinė strategija kol kas yra tik politinis įsipareigojimas, kurį Europos Komisija planuoja padaryti teisiniu (Europos Komisija, 2019).

Be klimato politikos veiksmų, tokių kaip taršos mažinimas bei tvarių inovacijų kūrimas, Europos žaliajame kurse numatyta teisinga ir įtrauki pertvarka su principu „niekas nebus paliktas nuošalyje“ leidžia manyti, kad ekologinius tikslus papildys socialiniais. Teisingos pertvarkos mechanizmas apibūdinamas plačiai – tai ir žmonių gerovė bei darbo vietų kūrimas, ir būstų efektyvumo didinimas bei energetinio skurdo mažinimas ir kt. (ibid.).

Taigi, galima teigti, jog naujoji Europos Sąjungos augimo politika derina savyje tiek ekologinius, tiek socialinius prioritetus. Tai yra vienas pirmųjų ir svarbesnių ilgojo laikotarpio strategijos pavyzdžių pasaulinėje politikos arenoje, kai aplinkosaugos tikslai yra lygiaverčiai socialiniams. Kol žaliasis kursas nėra įgyvendintas, sunku numatyti, kokį santykį – papildantį (sinerginį) ar vienas kitą pakeičiantį (substitutinį) – toliau išlaikys klimato ir socialinė politika, bet svarbus pats bandymas sujungti, suderinti abi plotmes, anksčiau dažnai traktuotas kaip atskiras.

Kitoje dalyje, jau paskutinėje prieš tyrimo aprašymą, bus skiriama dėmesio ekosocialinės valstybės modeliui, ekologinius ir socialinius tikslus derinančiam dariniui, papildančiam gerovės valstybės koncepciją. Akcentuojama, kodėl klimato krizės epochoje yra reikšmingas ekosocialinės

valstybės modelis, apibūdinamas klimato bei socialinės politikos sinergijos santykis bei skirtingų gerovės valstybių pasirengimas įgyvendinti ekologinius pokyčius. Taip pat pristatomas ekosocialinių valstybių klasifikavimo modelis, kuriuo vadovaujantis bus atliekamas tyrimas.

2.3 Ekosocialinės valstybės modelis

Naujos, dar niekada anksčiau nepatirtos grėsmės gali iš esmės pakeisti nacionalinius, regioninius bei globalius valdymo būdus. Po keleto dešimtmečių pasaulinės rinkos įtakos didėjimo bei valstybės vaidmens marginalizacijos klimato kaita su savimi atsineša naujus klausimus apie viešąjį valdymą. Pirmiausia didelės įvairovės politinių veikėjų – visų lygių valdžių, privataus bei nevyriausybinių sektoriaus, pilietinės visuomenės – svarbos pripažinimo, o kartu ir aiškaus suvokimo, jog valstybė yra pagrindinis dalyvis, pajėgus visus šiuos veikėjus trumpuoju laikotarpiu įtraukti į efektyvią strategiją (IPPC, 2007).

Ekologinę (klimato) bei socialinę politiką gali sieti papildantis *sinergijos (komplementarumo)* ryšys (Koch ir Fritz, 2014). Sinergijos ryšio atveju socialinė bei klimato politika, veikdamos kartu, pasiekia geresnių rezultatų. Pavyzdžiui, individualus šiltnamio efektą sukeliančių dujų mažinimas turi itin didelį radikalių pokyčių potencialą persikirstymo bei lygybės dimensijose, todėl ypač svarbi kartu vykdoma tinkama socialinė politika.

Manoma, kad klimato kaitos mitigacijos politika pareikalaus esminių ir greitų pokyčių vartojimo ir gamybos srityse, taigi atsiranda galimybė dar vienam dideliame socialinės bei ekologinės politikos sinergijos potencialui. Švietimas, mokesčiai, subsidijos ir kitos mokestinės priemonės, reguliavimas – tai sferos, per kurias valstybė veikia, norėdama pakeisti vartotojų bei gamintojų elgesį.

Pavyzdžiui, Europos Sąjungos rūkymo prevencijos politika naudoja visomis išvardintomis priemonėmis, vis dėlto jų poveikis socialinėje politikoje atsiskleidė kaip gan ribotas dėl nepakankamos motyvacijos, kuri remiasi altruizmu bei solidarumu (Jones ir Cullis, 2000). Dėl šios priežasties akcentuojama, kad tik įtraukus daugiau žmonių, užtikrinus bendruomenių dalyvavimą, o iš „viršaus į apačią“ politiką pakeitus bendru socialinės ir klimato kaitos politiniu veikimu galima tikėtis realių rezultatų kuriant darnią bei tvarią ekonomiką (Jones, 2005).

Dar vienas ekosocialinės politikos sinergijos pavyzdys yra apie namus bei transportą. Gyvenamojo būsto šildymas ir kasdienės kelionės mieste yra didžiausi anglies dvideginio emisijų

šaltiniai Europoje. Kaip teigiama 2007 metų Tarpvyriausybės klimato grupės pranešime (IPPC, 2007), 29 proc. emisijų gali būti sumažinta modernizuojant būstus ir siekiant didesnio energetinio efektyvumo. Tokiu būdu būtų įgyvendinama Dryzek (2013) minima ekologinė modernizacija (*angl. ecological modernization*), kai taikoma apibusiai naudinga (*angl. win-win*) strategija tiek aplinkosaugos, tiek socialinės politikos atžvilgiu.

Dryzek (2013) pažymi, jog socialinės ir klimato kaitos politikų sinergijos vaizdas gali iš esmės pasikeisti dėl klimato kaitos rizikų beprecedentiškumo bei masto. Tyrėjas neatmeta, kad aplinkosaugos rūpesčiai gali užgožti socialinius. Ekologinės modernizacijos kryptimi keliaujanti darni plėtra reikalauja plataus masto partnerystės ne tik su vyriausybe ir verslu, bet ir su mokslo ekspertais bei pilietinės visuomenės grupėmis. Aplinkosauginiai klausimai gali pradėti konkuruoti su kitais valstybės įsikišimo reikalaujančiais viešosios politikos reikalais (Meadowcraft, 2005). Nors gerovės ir aplinkosaugos valstybės skiriasi savo formomis bei instrumentais (Gough, 2016), jos gali varžytis dėl finansavimo bei administravimo viešųjų išteklių ir politikos įgyvendinimo srityse. Tokiu būdu „įsijungtų“ *substituto (konkurencijos)* santykis, kai valdžios institucijos traktuoja abi sritis kaip visiškai atskiras ir skiria joms nevienodai dėmesio.

Kaip teigia Duit (2011), klimato politika (investicijos į „švaresnės“ energijos gamybą ir kt.) yra strategija, leidžianti sumažinti rinkos generuotų aplinkosaugos išlaidų perkėlimo į išorę neigiamą poveikį. Jei gerovės valstybė jau turi savo institucijas, procesus ir politikas ekologiniam tvarumui užtikrinti bei klimato tikslams įgyvendinti, atsiranda galimybė klimato politikos konkurencijai su socialine politika dėl išteklių bei dėmesio. Dėl šios priežasties ateityje gali būti svarbu socialinę politiką pritaikyti taip, kad būtų galima švelninti nelygybę ir konfliktus, kurie galėtų kilti pereinant prie ekologiškai draugiškesnių ir elektoratui patrauklių gerovės valstybių (Koch ir Fritz, 2014).

Max Koch ir Martin Fritz straipsnyje „Building the Eco-social State: Do Welfare Regimes Matter?“ (2014) pasiūlo naują ekosocialinių valstybių klasifikaciją. Šiuo modeliu bus vadovujamasi ir tyrimo dalyje siekiant sugrupuoti ES gerovės valstybes pagal ekosocialinius rodiklius.

- 1) įtvirtintos (*angl. established*) ekosocialinės valstybės (santykiškai geri ar gerėjantys ekosocialiniai rezultatai);
- 2) vidutiniškų rezultatų (*angl. deadlocked*) ekosocialinės valstybės (santykiškai vidutiniški ekosocialiniai rezultatai);

- 3) nesėkmingos (*angl. failing*) ekosocialinės valstybės (regresuojantys ar santykinai blogi ekosocialiniai rezultatai);
- 4) kylančios (*angl. emerging*) ekosocialinės valstybės (santykinai labiausiai pagerinti ekosocialiniai rezultatai).

Kaip atrodytų šalis, kurioje įsivyratų *įtvirtintas ekosocialinis modelis*? Pirmenybė būtų teikiama kolektyviniam investavimui, būtų skatinamas vietinių prekių ir paslaugų vartojimas, būtų ribojamos daug energijos išteklių reikalaujančios prabangos prekės, būtų pasisakoma už sveikatai ir aplinkai palankų gyvenimo būdą bei mitybą, būtų siekiama transformuoti socialinę politiką į problemų priežasčių, o ne padarinių šalintoją (Dryzek, 2008).

Ekosocialinė darbo politika siektų mažinti darbo valandas, skatintų alternatyvių esamoms darbo sutarčių formų atsiradimą, vystytų paslaugų teikimo bendrą gamybą (*angl. co-production in service delivery*) ir ragintų propaguoti tvarias, aplinkai draugiškas laisvalaikio veiklas. Be to, dabartinės visuomenės nelygybę atspindinčios vartojimo tendencijos būtų keičiamos per socialesnį vartojimą, mokesčius, perskirstymą bei stiprinamas profsąjungų teises (ibid.).

Šie radikalūs pokyčiai turėtų didelės įtakos dominuojantiems interesams bei idėjoms, tokioms kaip vartotojo suvereniteto sąvoka ar nekvestionuojamas ekonomikos augimas. Galima teigti, jog *ekosocialinė valstybė yra nelengvų socialinės ir ekologinės valstybės pastangų bendradarbiauti rezultatas*.

Siekdami atsakyti į klausimą, kurios šalys gebėtų geriausiai įtvirtinti ekosocialinį modelį, tai yra veiksmingai bei sinergiškai derinti socialinę bei ekologinę (klimato) politiką, mokslininkai mini socialdemokratinio modelio gerovės valstybes (Dryzek, 2008). Vienas paaiškinimų yra tas, kad šiose šalyse tiek politikos formuotojai, tiek piliečiai pritaria didesniems mokesčiams ir didesniai rinkos reguliavimui (Svallfors, 2013). Socialdemokratiniam gerovės režime ekonominės ir aplinkosauginės vertybės gali vienos kitą stiprinti, nes abi reikalauja valstybės reguliavimo bei kolektyvinės investicijos. Socialdemokratinio modelio šalys, pasižyminčios stipria gerovės valstybe, buvo pirmosios, kurios išplėtojo aplinkosaugos politikos priemones, taip pat susijusias su klimato kaitos švelninimu (Gerhards ir Lengfeld, 2008).

Kaip dar vieną šio reiškinių priežasčių Dryzek (2008) įvardija ekologinę modernizaciją – strategiją, pagal kurią klimato kaita yra teigiamas reiškinys verslui, bet reikalaujantis valdžios koordinuotų politinės ekonomikos žingsnių. Tarpvyriausybinių klimato grupės pranešimai patvirtina,

kad klimato kaitos grėsmės neišvengiamai iškelia teisingumo bei tvarios plėtros klausimus, o bene labiausiai išsivysčiusios Šiaurės Europos gerovės valstybės yra geriausiai pasiruošusios į juos atsakyti (IPPC, 2007).

Tuo tarpu, pavyzdžiui, liberaliose gerovės valstybėse parama žemas bei vidutines pajamas gaunančiai visuomenės daliai yra palyginti silpna ir lemia aukštą skurdo bei nelygybės visuomenėje lygį. Tokiu būdu tikėtini konfliktai tarp socialinės apsaugos bei aplinkosaugos politikos, nes žemų pajamų namų ūkiai turi mažiau galimybių apmokėti didesnes energijos sąskaitas ar investuoti į energiją taupančias priemones (Schaffrin, 2014). Taigi, galima teigti, kad tokiu atveju valstybės dėmesys bei noras investuoti į klimato politiką gali konkuruoti su dėmesiu socialinei apsaugai (pavyzdžiui, kai socialinę paramą gaunančios visuomenės grupės nesutaria su tomis, kurios yra pažeidžiamos klimato kaitos atžvilgiu) arba būti suderinta (kai prioritetingomis laikomos abi sritys).

Apibendrinant teorinėje dalyje aptartas temas, galima teigti, jog didelių klimato kaitos iššūkių kontekste yra svarbu atrasti naujas gerovės valstybės išraiškas, galinčias kuo adekvačiau atliepti tiek socialines, tiek ekologines kiekvieno teises. Gerovės ir ekologinės valstybių mechanizmai yra vertingi ypač tuomet, jei veikia kartu, sinergijos principu. Tokiu atveju galima kalbėti apie įtvirtintą ekosocialinę valstybę, socialinių ir ekologinių institutų visumą, gebantį skirti lygiavertį dėmesį tiek socialinių, tiek ekologinių (klimato) problemų sprendimui.

Analizuojant ES šalių narių vykdomos socialinės ir klimato politikos santykį, kitoje dalyje bus detaliau nagrinėjamas tarp jų esantis ryšys bei vykdomas valstybių grupavimas pagal ekosocialinius rodiklius. Bus vadovaujama jau aptarta Max Koch ir Martin Fritz (2014) ekosocialinių valstybių klasifikacija, siekiant klasifikuoti ES gerovės valstybes pagal ekosocialinius rodiklius.

3. TYRIMO METODIKA

Apžvelgus aplinkosaugos problemų poveikį socialinei politikai ir gerovės valstybių sistemos transformaciją į ekosocialines valstybes, šio **tyrimo tikslas** yra ištirti ES šalių narių socialinės ir klimato politikos rezultatų santykį.

Siekiant tikslo keliami šie **tyrimo uždaviniai**:

1. Ištirti, ar tarp ES šalių narių socialinių ir klimato rodiklių egzistuoja ryšys, rodantis šių politikos sričių papildomumą (sinergijos principas) arba pakeičiamumą (substituto principas).
2. Sugrupuoti ES šalis nares pagal socialinius ir klimato rodiklius bei palyginti su tradicine gerovės valstybių klasifikacija.

Tyrimo objektas: Europos Sąjungos šalių narių socialinės ir klimato politikos santykis.

Tyrimo hipotezės.

1. *Valstybės, kurios skiria didelį finansavimą tradicinėms socialinėms problemoms, pasiekia geresnių rezultatų ir su klimato kaitos adaptacija bei mitigacija susijusioje politikoje.*
2. *Socialdemokratinio režimo gerovės valstybės yra geriau pasiruošusios spręsti klimato kaitos problemas nei kitus gerovės valstybės tipus atstovaujančios šalys.*
3. *ES šalių narių klasteriai pagal socialinius ir klimato rodiklius (ekosocialinės valstybės modeliai) yra artimi šių šalių narystei tradicinėje gerovės valstybių klasifikacijoje.*

Tyrimo eiga ir metodai. Pirmiausiai, siekiant ištirti, ar ir koks ryšys sieja Europos Sąjungos valstybių socialinę ir klimato politiką, pasitelkiami **aprašomosios statistikos** bei **neparametrinės (ranginės) koreliacijos** metodai. Aprašomosios statistikos, duomenų sisteminimo ir grafinio atvaizdavimo, metodu ES šalys narės ranguojamos pagal ekosocialinius rodiklius, o rezultatai pateikiami diagramose. Tuo tarpu siekiant nustatyti, koks ryšys egzistuoja tarp socialinės ir klimato politikos, SPSS programa yra atliekama neparametrinė koreliacija taikant Spearmano (*angl. Spearman*) ranginės koreliacijos koeficientą.

Siekiant antrojo tyrimo uždavinio įgyvendinimo, ES šalių grupavimas pagal socialinius ir klimato rodiklius atliekamas SPSS programa **hierarchinės klasterinės analizės** metodu. Šalys skirstomos į klasterius pasitelkiant vidutinės jungties (*angl. between linkage*) metodą, o panašumas nustatomas Euklidinio atstumo kvadratu (*angl. squared Euclidean distance*). Kadangi socialiniai ir ekologiniai rodikliai yra matuojami skirtingomis skalėmis, atrinkti kintamieji standartizuojami į z

reikšmes (*angl. z scores*). Statistiniai tyrimai klasterizacijos metodu yra itin jautrūs išskirtims, todėl, siekiant kuo patikimesnių rezultatų, atliekama jautrumo analizė. Jos metu tiek socialinių, tiek ekosocialinių rodiklių pagrindu klasifikuojamoms ES šalims vietoje vidutinės jungties hierarchinės klasterizacijos yra taikomas *Wardo* metodas.

Tyrimo duomenys. Empirinėje analizėje naudojami naujausi EUROSTAT pateikiami „Europa 2020“ strategijos klimato kaitos ir energetikos (*angl. climate change and energy*) kategorijos duomenys (2018 metų, išskyrus Jungtinę Karalystę, kurios naujausi prieinami duomenys yra 2017 metų) bei 2018 metų ES (taip pat Jungtinės Karalystės) valstybių socialinių išlaidų rodikliai. Svarbu paminėti, jog nors Jungtinė Karalystė nebėra Europos Sąjungos nare, buvo priimtas sprendimas analizuoti ir šią šalį dėl svaraus indėlio atstovaujant liberalios gerovės valstybės modeliui.

Siekiant reprodukuoti Esping–Anderseno gerovės valstybių klasifikaciją, pasirinkti naujausi duomenys apie Europos Sąjungos šalių socialines išlaidas procentais nuo bendro vidaus produkto (BVP). Socialinių reikmių finansavimas kaip dalis nuo BVP leidžia kiekybiškai išmatuoti „dėmesį“, kurį valstybės skiria socialinei politikai, o procentinė išraiška panaikina valstybių dydžio skirtumo problemą. Mėginant kuo įvairiapusiškiau atspindėti valstybių socialinius prioritetus, pasirinkti šie **rodikliai**:

- o socialinė apsauga (*angl. social protection benefits*);
- o nedarbo išmokos (*angl. disability*);
- o išmokos sveikatos apsaugai ir neįgalumui (*angl. sickness/health care and disability*);
- o parama būstui ir socialinės atskirties mažinimui (*angl. housing and social exclusion*);
- o parama šeimoms (*angl. family/children*);
- o senatvės pensijos ir pensijos netekus maitintojo (*angl. old age and survivors*).

Pradiniame tyrimo etape šalys klasifikuojamos pagal socialinius rodiklius siekiant reprodukuoti Esping–Andersen tipo gerovės valstybių klasifikaciją. Po to atliekama dar viena klasterizacija prie išvardintų kintamųjų pridėdant aplinkosaugos ir klimato kaitos rodiklius. Šio analizės etapo metu siekiama išsiaiškinti, ar aplinkosaugos išlaidų dalis daro įtaką klasteriams, suformuotiems tik socialinių išlaidų pagrindu. Taip pat siekiama išryškinti, kurios šalių grupės daugiausiai (mažiausiai) investuoja į socialinių ir klimato kaitos problemų sprendimą. Galiausiai pasinaudojus klasterizacijos rezultatais, mėginama išsiaiškinti, ar ES valstybes galima klasifikuoti pagal Koch ir Fritz (2014) pasiūlytą ekosocialinės valstybės modelį.

Ekologinius procesus atspindintys „Europa 2020“ strategijos klimato ir energetikos rodikliai yra šie (Eurostat, 2020):

o šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos vienam asmeniui (*angl. greenhouse gas (GHG) emissions per capita*);

o šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos ES pastangų pasidalijimo sektoriuose (*angl. GHG emissions in ESD sectors*);

o atsinaujinančių energijos išteklių (AEI) dalis nuo šalies bendros suvartojamos energijos (*angl. share of renewable energy in gross final energy consumption*);

o pirminių energijos išteklių suvartojimas (*angl. primary energy consumption*);

o galutinės energijos suvartojimas (*angl. final energy consumption*).

Kaip aiškinama Eurostato duomenų aprašymuose, šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos vienam asmeniui yra matuojama procentiniu pokyčiu nuo bazinių metų (1990=100). Šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos ES pastangų pasidalijimo sektoriuose rodiklis yra išreikštas milijonų tonų CO₂ ekvivalentu. ES pastangų pasidalijimo sektoriuose šalys narės susitarė iki 2020 m. išmetamą šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį sumažinti 10 procentų, palyginti su 2005 m. lygiu (ES Vadovų Taryba, 2018), o iš viso Europos Sąjunga išpareigojo ŠESD emisijas sumažinti 20 proc., palyginti su 1990 metais.

Metinis atsinaujinančių energijos išteklių dalis šalies bendroje suvartojamoje energijoje apskaičiuojama procentais, o tikslas laikomas įgyvendintu, kai „Europa 2020“ strategijos pabaigos metais (2020) rodiklis siekia bent 20 procentų.

Pirminiai energijos ištekliai apibūdinami kaip „<...> organiniame kure (naftoje, durpėse, biomasėje ir pan.) sukaupta energija, branduolinė (atominė) energija, vandens potencinė energija, vėjo, saulės, geotermine, cheminių procesų energija“ (Lietuvos Respublikos energijos vartojimo efektyvumo didinimo įstatymas, 2020), o jų suvartojimas reiškia metines „šalies bendrosios energijos vidaus sąnaudas, išskyrus vartojimą ne energetikos reikmėms“, lyginant su 2005 metais. Laikoma, jog „Europa 2020“ strategijos tikslas įgyvendintas tuomet, kai rodiklis siekia 20 proc.

Tuo tarpu galutinė energija – tai energija, pateikta pramonės, statybos, žemės ūkio, kitų ekonominės veiklos rūšių įmonių galutiniams vartotojams ir namų ūkiams, ir analizuojamas rodiklis atspindi visą galutinės energijos, išskyrus energetikos veiklai skirtą energiją, kiekį, lyginant su 2005

metų vartojimo mastais (Miškinis et al., 2014). Šiuo atveju taip pat laikoma, jog „Europa 2020“ strategijos tikslas įgyvendintas tuomet, kai rodiklis siekia 20 proc.

Tyrimo apribojimai. Kaip tyrimo apribojimą galima būtų įvardinti socialinių ir klimato rodiklių pasirinkimą. Nėra visiškai tikslu Esping–Anderseno gerovės valstybių klasifikaciją atkartoti pasitelkus socialinių išlaidų rodiklius procentine išraiška nuo BVP, tačiau tai yra tas metodas, kuris šio tyrimo rėmuose leidžia kuo arčiau priartėti prie žymiojo modelio ir interpretuoti ekosocialinių rodiklių pagrindu susiformavusius ES šalių narių klasterius. Taip pat pažymėtina, kad pasirinkti ekologiniai rodikliai žnevisiškai tiksliai atspindi ES šalių vykdomos klimato politikos, vis dėlto buvo nuspręsta, jog klimato ir energetikos duomenys iš vienos svarbiausių pastarųjų metų strategijų „Europa 2020“ yra vienas geriausių galimų pasirinkimų.

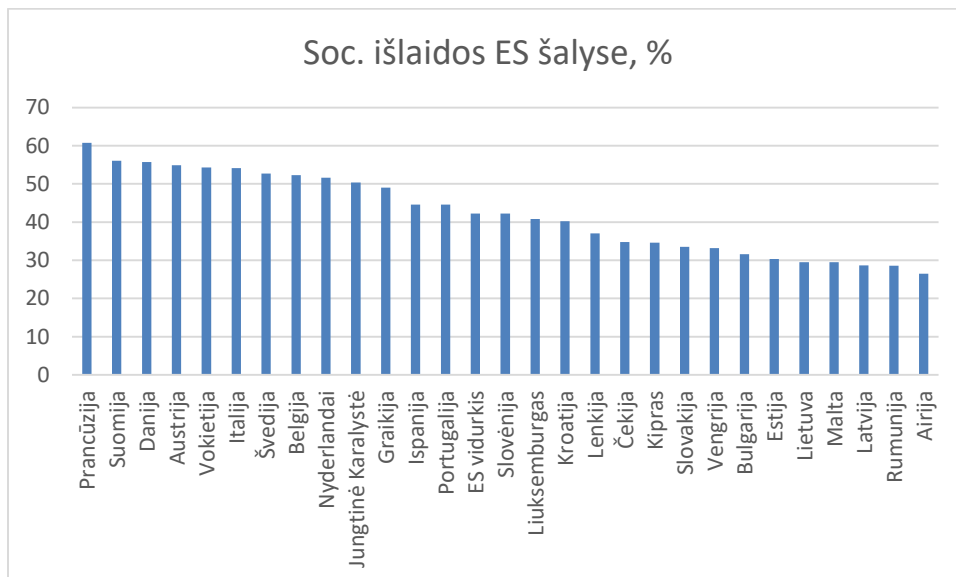
Dar vienas apribojimas yra duomenų naujumas. Nors siekiama naudoti pačius naujausius prieinamus duomenis, 2021 metų pradžioje baigiam apraity tyrimui buvo prieinama tik 2018 metų informacija (2017 metų Jungtinės Karalystės klimato ir energetikos rezultatų atveju).

4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ INTERPRETACIJA

4.1. Ryšys tarp ES šalių narių socialinės ir klimato politikos rodiklių

Pasitelkus aprašomosios statistikos metodą, ES šalys narės ranguojamos pagal ekosocialinius rodiklius, o rezultatai pateikiami diagramose. Kaip matyti 4 paveiksle, ES šalys nevienodai finansuoja socialines reikmes. Daugiausiai lėšų skiriančių valstybių penketuke yra Prancūzija (60,8 proc. nuo BVP), Suomija (56,1 proc.), Danija (55,7 proc.), Austrija (54,9 proc.) ir Vokietija (54,3 proc.), tuo tarpu sąrašo gale rikiuojasi Airija (26,5 proc.), Rumunija (28,6 proc.), Latvija (28,7 proc.) bei Malta ir Lietuva – 29,5 proc. nuo BVP.

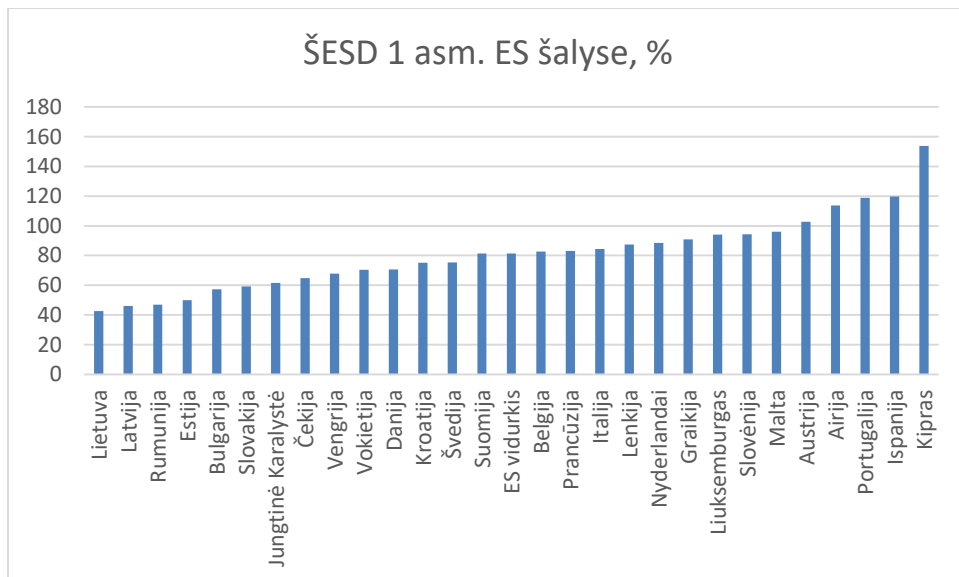
Išlaidos socialinei apsaugai nuo BVP idealiai neatspindi gerovės valstybės režimų, nes šis rodiklis priklauso tiek nuo poreikio (pavyzdžiui, nedarbo lygio), tiek nuo BVP dydžio (pavyzdžiui, Airijos išskirtinė padėtis dėl tarptautinių verslų koncentracijos), tiek nuo gerovės valstybės „dosnumo“. Visgi, galima pastebėti, jog Rytų ir Pietų Europos bei liberaliosios šalys daugiausia yra išsidėsčiusios arčiau ES vidurkio arba žemiau jo. Tuo tarpu Skandinavijos ir Vakarų Europos šalys užima aukštesnes pozicijas, kas iš esmės atitinka tradicinę gerovės valstybių klasifikaciją.

4 paveikslas. ES šalys narės pagal socialines išlaidas (proc. nuo BVP)

Pagal šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų, skaičiuojamų vienam asmeniui, mažinimą Lietuva yra ES lyderė su daugiau nei 57 procentais nuo bazinių 1990 metų sumažintu rodikliu (42,64 proc.) (žr. 5 paveikslą). Kartu su Lietuva pirmaujančiose pozicijose taip pat išsirikiuoja kitos Rytų Europos šalys – Latvija (45,95 proc.), Rumunija (46,84 proc.), Estija (49,98 proc.), Bulgarija (57,16 proc.) ir Slovakija (59,16 proc.). Tuo tarpu kitoje skalės pusėje rezultatus per 30 metų ne tik nepagerinusios, bet ir pabloginusios matomos Pietų Europos šalys – Kipras (153,81 proc.), Ispanija (119,74 proc.), Portugalija (118,9 proc.), – taip pat Airija (113,6 proc.) bei Austrija (102,66 proc.).

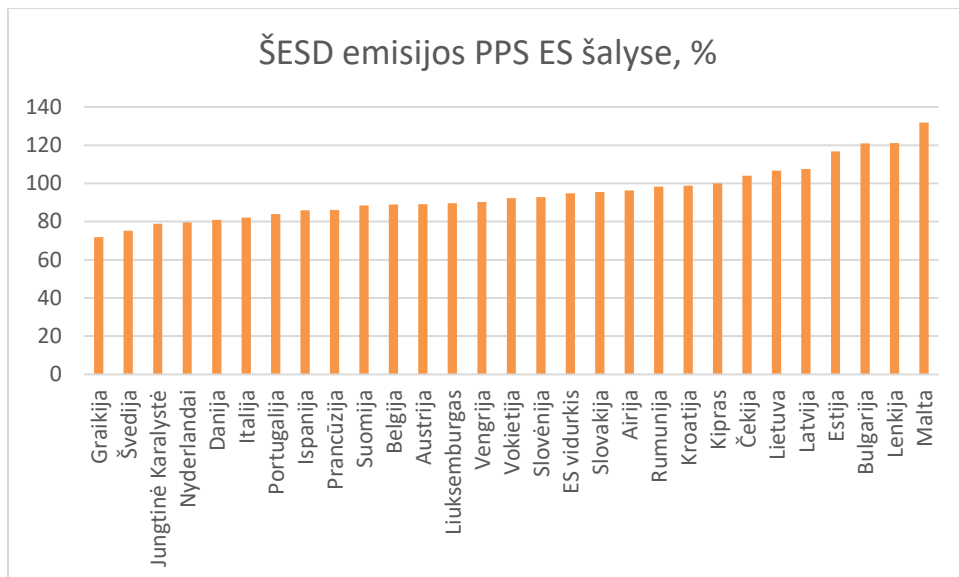
Taip pat galima pastebėti, jog Skandinavijos šalys išsidėsčiusios kiek aukščiau ES vidurkio, o kontinentinės – kiek žemiau jo. Žvelgiant į grafiką, sudėtinga aptikti akivaizdžių sąsajų su klasikine gerovės valstybių klasifikacija.

5 paveikslas. ES šalys narės pagal ŠESD emisijų vienam asm. rodiklius (procentinis pokytis nuo bazinių metų (1990=100 proc.)) (sudaryta autorės)

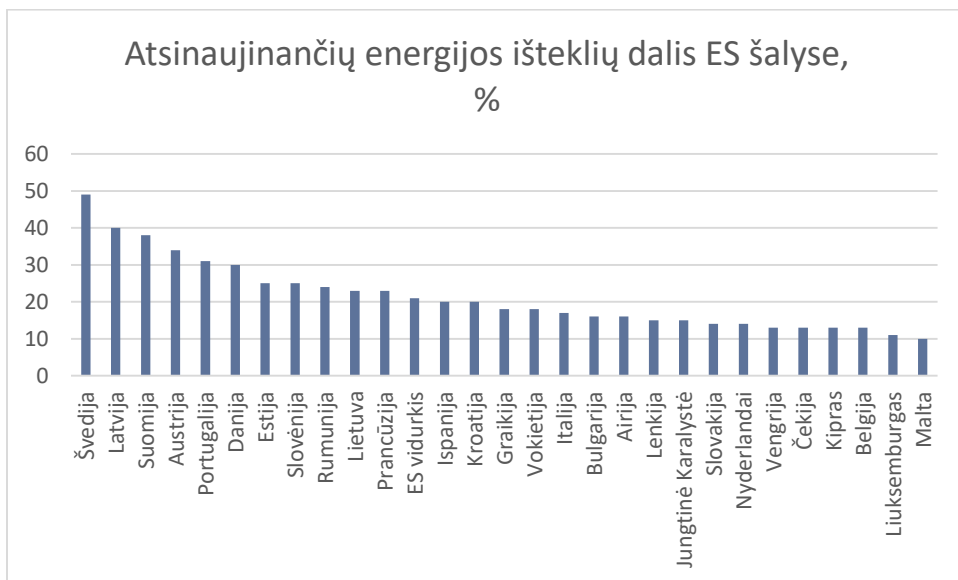
Kaip jau minėta, ES pastangų pasidalijimo sektoriuose šalys narės susitarė ŠESD emisijas sumažinti 20 proc., palyginti su 1990 metais. Įdomu yra tai, jog jei ŠESD vienam asmeniui kontekste Lietuva pirmavo, pastangų pasidalijimo sektorių atveju mūsų šalis atsiduria tarp atsiliekančiųjų (106,7 proc.) kartu su Malta (131,9 proc.), Lenkija (121,1 proc.), Bulgarija (121 proc.), Estija (116,8 proc.), Latvija (107,5 proc.) (žr. 6 paveikslą). Tuo tarpu geriausiai ŠESD emisijas mažinti Europos Sąjungoje pastangų pasidalijimo sektoriuose sekasi Graikijai (71,8 proc.), Švedijai (75,2 proc.), Jungtinei Karalystei (78,8 proc.), Nyderlandams (79,6 proc.) bei Danijai (80,9 proc.).

Lyginant su gerovės valstybių klasifikacija, išryškėja, jog daugelis Rytų ir kai kurios Pietų Europos šalys išsirikiuoja žemiau ES vidurkio, o kontinentinės šalys kiek aukščiau jo. Skandinavijos šalys ir šioje klimato kaitos valdymo srityje linkusios pirmauti.

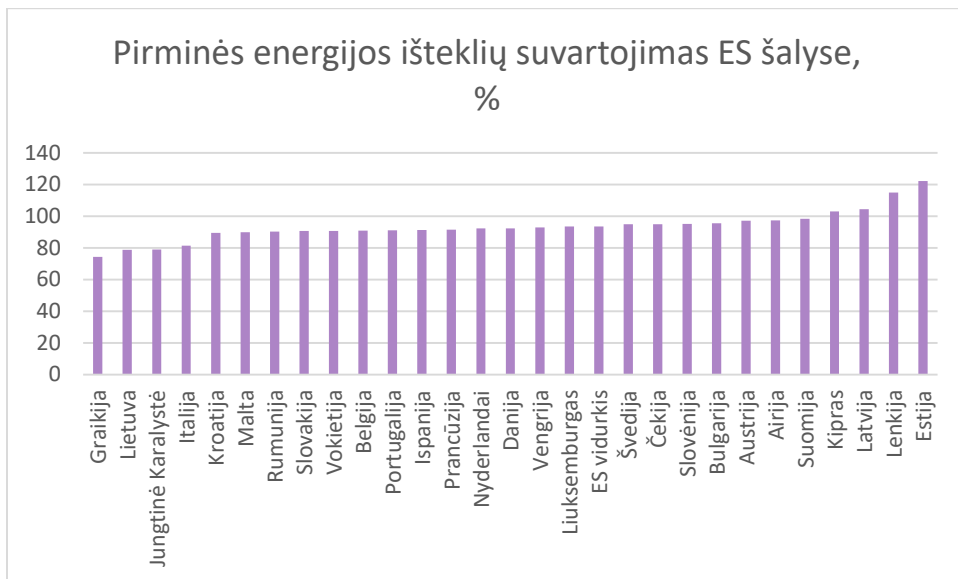
6 paveikslas. ES šalys narės pagal ŠESD emisijų Pastangų pasidalijimo sektoriuose rodiklius (procentinis pokytis nuo (procentinis pokytis nuo bazinių metų (1990=100 proc.)) (sudaryta autorės)

Tuo tarpu, kaip matyti 7 paveiksle, pagal metinę atsinaujinančių energijos išteklių dalį nuo šalies bendros suvartojamos energijos Švedija, Austrija, Suomija, Latvija bei Portugalija demonstruoja geriausius rezultatus (atitinkamai 49, 40, 38, 34 ir 31 proc.). Lietuva viršija ES vidurkį (21 proc.) ir užima dešimtąją vietą (23 proc.). Mažiausiai atsinaujinančių energijos išteklių naudoja Malta (10 proc.), Liuksemburgas (11 proc.), taip pat Belgija, Kipras, Čekija, Vengrija (visos 13 proc.). Tyrinėjant šiuos rezultatus, ES šalių narių pasiskirstymas neturi akivaizdžių panašumų su tradicinėmis tendencijomis gerovės valstybių blokuose.

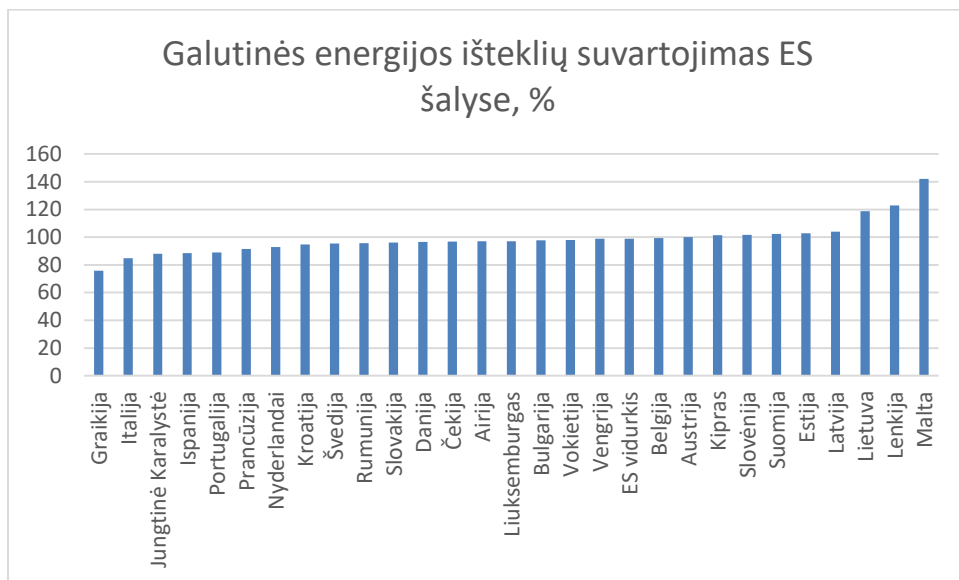
7 paveikslas. ES šalys narės pagal atsinaujinančių energijos išteklių dalį proc. nuo šalies bendros suvartojamos energijos (sudaryta autorės)

Mažinti pirminių energijos išteklių suvartojimą Lietuvai sekasi palyginti gerai – ji yra antroje vietoje po Graikijos (74,3 proc.) ir viršijo „Europa 2020“ strategijos 20 proc. tikslą (78,68 proc.). Tarp lyderiaujančių yra taip pat Jungtinė Karalystė (78,87) bei Italija (81,42), o sąrašo gale – Estija (122,23 proc.), Lenkija (114,9 proc.), Latvija (104,44 proc.) ir Kipras (102,94 proc.) (8 paveikslo duomenys). Įdomu, jog šio rodiklio atžvilgiu Rytų ir Pietų Europos valstybės dominuoja tiek tarp lyderių, tiek tarp atsiliekančiųjų.

8 paveikslas. ES šalys narės pagal pirminės energijos išteklių suvartojimo rodiklius (procentinis pokytis nuo bazinių metų (2005=100 proc.)) (sudaryta autorės)

9 paveiksle galima matyti, kad pagal galutinės energijos suvartojimo mažinimą penkios šalys lyderės yra Graikija (75,88 proc.), Italija (84,88 proc.), Jungtinė Karalystė (88,04 proc.), Ispanija (88,54 proc.) ir Portugalija (88,93 proc.). Tuo tarpu į atsiliekančiųjų penketuką patenka ir Lietuva (118,82) kartu su Malta (142,18 proc.), Lenkija (122,99 proc.), Latvija (103,95 proc.) bei Estija (102,72 proc.). Galima pastebėti, kad mūsų šaliai kartu su visomis artimiausiomis kaimynėmis kol kas nepavyko padaryti ženklaus pokyčio mažinant galutinės energijos suvartojimą, o Pietų Europos šalims, išskyrus Malta bei Kiprą ir kartu su Jungtine Karalyste, tai sekasi daryti geriausiai iš visų ES šalių narių.

9 paveikslas. ES šalys narės pagal socialinių išlaidų ir galutinės energijos išteklių suvartojimo rodiklius (procentinis pokytis nuo bazinių metų (2005=100)) (sudaryta autorės)

Apibendrinant aprašomosios statistikos rezultatus, įdomu yra tai, jog visose klimato kaitos mažinimo srityse lyderiaujančios ir atsiliekančios šalys keičiasi tarpusavyje, ypač tai aktualu Rytų bei Pietų Europos valstybėms. Taip pat galima pastebėti, kad Skandinavijos šalys pagal klimato valdymo rodiklius kiek dažniau nei kitos atsiranda pirmaujančiųjų pozicijose. Vis dėlto, siekiant aiškesnių rezultatų, toliau tiriama kiekvienos ES šalies bendrų socialinių išlaidų (socialinei ir sveikatos apsaugai, paramai šeimoms, būstui ir socialinei atskirčiai, pensijoms bei nedarbo išmokoms) dalies nuo BVP ryšys su rezultatais kiekvienoje iš šiame darbe analizuojamų klimato politikos sričių – šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų vienam asmeniui bei ES pastangų pasidalijimo sektoriuose, atsinaujinančių

energijos išteklių dalies nuo bendro energijos suvartojimo bei pagal pirminės energijos išteklių ir galutinės energijos suvartojimą.

3 koreliacinė analizės lentelė (žr. apačioje) parodė, jog tarp šalių socialinio finansavimo bei ŠESD emisijų ES pastangų pasidalijimo sektoriuose rastas statistiškai reikšmingas ryšys (p reikšmė=0,000 <0,05) su neigiama kryptimi (-0,774). Nors ir neigiamos krypties, šis ryšys demonstruoja sinergiją tarp socialinės ir klimato politikos, t.y. kuo daugiau finansų ES šalys skiria socialinėms reikmėms, tuo mažiau ŠESD emisijų ES pastangų pasidalijimo sektoriuose, ir atvirkščiai.

3 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai tiriant ryšį tarp ES šalių socialinių išlaidų ir ŠESD emisijų PPS (sudaryta autorės)

Socialinės išlaidos	Koreliacijos koeficientas	Socialinės išlaidos	ŠESD emisijos PPS
		1,000	-0,774
	p-reikšmė	.	0,000
	Šalių skaičius	28	28

Ryšys tarp ES šalių socialinių išlaidų ir galutinės energijos išteklių suvartojimo yra statistiškai reikšmingas (p reikšmė=0,038 <0,05) ir, kaip ŠESD PPS atveju, neigiamos krypties (-0,380) (4 lentelė). Tokiu būdu matomas sinerginis ryšys tarp socialinio finansavimo dydžio bei rezultatų mažinant galutinės energijos suvartojimą. Taigi tiek pastarasis, tiek rezultatai ŠESD PPS srityje patvirtina tyrimo hipotezę, teigiančią, jog valstybės, kurios skiria didelį finansavimą tradicinėms socialinėms problemoms, pasiekia geresnių rezultatų ir su klimato kaitos adaptacija bei mitigacija susijusioje politikoje.

4 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai tiriant ryšį tarp ES šalių socialinių išlaidų ir galutinės energijos išteklių suvartojimo (sudaryta autorės)

Socialinės išlaidos	Koreliacijos koeficientas	Socialinės išlaidos	ŠESD emisijos PPS
		1,000	-0,380
	p-reikšmė	.	0,038
	Šalių skaičius	28	28

Tarp ES šalių socialinių išlaidų bei ŠESD emisijų vienam asmeniui rodiklių ryšys nėra statistiškai reikšmingas, nes p-reikšmė yra didesnė nei 0,05 (0,133) (žr. 1.1 priedą). Taip pat analizuojant santykį tarp socialinių išlaidų bei pirminės energijos suvartojimo paaiškėjo, kad ryšys nėra statistiškai reikšmingas, nes p-reikšmė yra didesnė nei 0,05 (0,42) (žr. 1.3 priedą). Labai panaši situacija susiklostė ir tiriant ryšį tarp ES valstybių socialinio finansavimo bei pasiektų rezultatų atsinaujinančių energijos išteklių suvartojimo srityje – ryšys nėra statistiškai reikšmingas (p-reikšmė=0,15 >0,05) (žr. 1.2 priedą). Kadangi duomenų imtis nėra didelė (28 šalys), statistiškai reikšmingo poveikio nebuvimas šių rodiklių atveju yra tikėtinas.

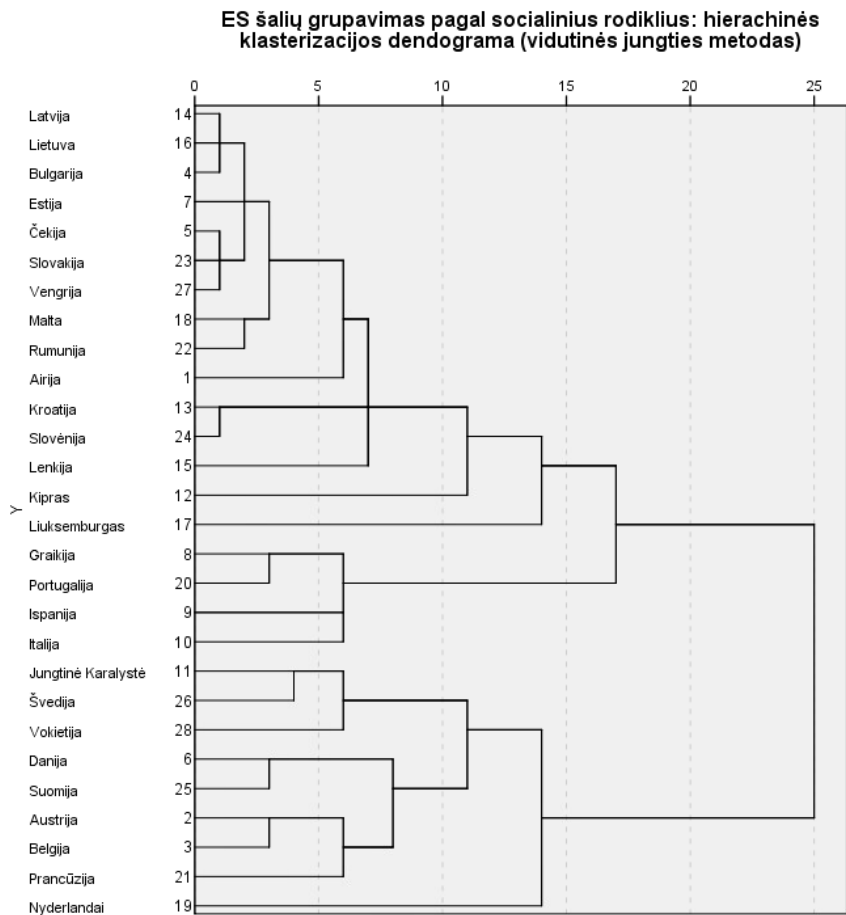
Žvelgiant į aprašomąją rodiklių statistiką, galima matyti, jog tiek socialinių išlaidų rodikliai, tiek ekologiniai rodikliai nevisai tiksliai atkartoja tradicinę gerovės valstybių klasifikaciją, o kai kur ryšys yra gan sunkiai įžvelgiamas. Vis dėlto dažnu atveju vieno gerovės valstybės bloko šalys yra išsidėsčiusios arti viena kitos, tai būdinga ir Baltijos valstybėms. Taip pat apibendrinant galima teigti, jog statistiškai reikšmingas ryšys egzistuoja tarp šalių socialinio finansavimo bei dviejų iš penkių klimato rodiklių – šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų ES pastangų pasidalijimo sektoriuose bei galutinės energijos išteklių suvartojimo. Šis ryšys yra sinerginis, taigi patvirtinama hipotezė, jog daugiau socialines reikmes finansuojančios ES šalys pasiekia geresnių rezultatų klimato kaitos valdymo politikoje.

4.2. Europos Sąjungos šalių klasifikacija pagal socialinius rodiklius

Šioje darbo dalyje atliekama ES šalių narių klasifikacija pagal socialinius rodiklius – šis žingsnis reikalingas tolesniems tyrimo žingsniams analizuojant šalis pagal ekosocialinius rezultatus. Klasterinės analizės dendogamoje (10 pav.) stebimos ES šalių grupės, kurios gana tiksliai atspindi Esping-Anderseno gerovės valstybės modelius. Galima teigti, jog klasifikuojant išryškėjo keturi gerovės valstybės tipai – socialdemokratinis, konservatyvus–korporatyvinis, Rytų bei Pietų Europos.

Tuo tarpu liberalaus modelio šalys – Jungtinė Karalystė ir Airija – grupuojant pagal socialinės apsaugos rodiklius nutolo viena nuo kitos ir pateko į skirtingus klasterius. Svarbu pažymėti, jog Airijos socialinės apsaugos išlaidų rodikliai yra iškreipti dėl šios šalies BVP struktūros. Kaip jau žinoma, Airijos bendras vidaus produktas yra didelis dėl ten įregistruotų tarptautinių verslo kompanijų, todėl atsižvelgiant į tai, jog kitais atžvilgiais kartu su Jungtine Karalyste šios šalys prisikiriamos liberaliam gerovės valstybių blokui, šiame tyrime jos sugrupuojamos į penktąjį klasterį.

Kaip jau minėta, atkartojant Esping-Anderseno gerovės valstybių klasifikaciją pasitelkus socialinių išlaidų rodiklius procentine išraiška nuo BVP pagal pasirinktus socialinius rodiklius, buvo galima tikėtis nevysiškai tikslų klasterių. Siekiant atspindėti kuo ryškesnius gerovės valstybių idealiuosius tipus, reikalingos dar kelios korekcijos. Malta, atsidūrusi tarp Rytų Europos šalių, perkelta į Pietų Europos bloką, o jame atsidūręs Liuksemburgas kartu su Vokietija, įsiterpusia tarp Danijos ir Švedijos, sugrįžo į konservatyvių-korporatyvinių Vakarų Europos šalių grupę. Tuo tarpu Jungtinė Karalystė ir Airija buvo priartintos ir sukeltos į atskirą klasterį dėl savo liberalių gerovės valstybės bruožų. Panašiai korekcijos klasterinės analizės metu buvo atliekamos ir Nyderlandų Erasmus universiteto profesoriaus H.J.M. Fengerio (*angl. Fenger*) tyrime apie gerovės valstybių tipus Centrinėje ir Rytų Europoje „*Welfare Regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating Post-communist Countries in a Welfare Regime Typology*“ (2007).

10 paveikslas. ES šalių klasifikacija pagal socialinius rodiklius (sudaryta autorės)

Atlikta jautrumo analizė naudojant *Wardo* klasterizacijos metodą davė labai panašius pagrindinius rezultatus, tad galima teigti, jog rezultatai nėra jautrūs metodų pasirinkimui. Detalesni duomenys apie jautrumo analizę pateikti 2 priede.

Taigi pagal socialinius rodiklius grupuojamų ES šalių narių klasteriai yra šie:

- **Socialdemokratinis** (*Danija, Švedija, Suomija*)
- **Konservatyvus-korporatyvinis** (*Austrija, Belgija, Prancūzija, Vokietija*, Liuksemburgas*, Nyderlandai*)
- **Liberalus** (*Jungtinė Karalystė*, Airija**)
- **Pietų Europos** (*Italija, Ispanija, Portugalija, Graikija, Kipras, Malta**)
- **Rytų Europos** (*Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija, Kroatija, Čekija, Vengrija, Slovakija, Slovėnija, Bulgarija, Rumunija*)

Pastaba: * žymima šalis, perkelta į atitinkamą klasterį darbo autorės nuožiūra.

ES šalių klasteriai pagal išlaidų vidurkius skirtingose socialinės politikos srityse – socialinės bei sveikatos apsaugos, paramos šeimoms, nedarbo išmokų, senatvės pensijoms ir pensijoms netekus maitintojo, paramos būstui ir socialinės atskirties mažinimui - atsispindi 5 lentelėje.

Šalia išlaidų vidurkių skliausteliuose taip pat pažymėta, kiek kiekvienam blokui priskiriama taškų nuo 1 iki 5 (kai 5 reiškia geriausią rezultatą, o 1 – prasčiausią, palyginti su kitais klasteriais). Šie duomenys bus naudingi kiek vėliau atliekant gerovės valstybių klasifikaciją pagal Koch–Fritz ekosocialinės valstybės modelį.

5 lentelė. ES šalių klasteriai pagal išlaidų vidurkius skirtingose socialinės politikos srityse (sudaryta autorės)

Klasteriai	Išlaidų dalis socialinei apsaugai, % BVP	Išlaidų dalis sveikatos apsaugai, % BVP	Išlaidų dalis paramai šeimoms, % BVP	Išlaidų dalis nedarbo išmokoms, % BVP	Išlaidų dalis senatvės pensijoms ir pensijoms netekus maitintojo, % BVP	Išlaidų dalis paramai būstui ir socialinės atskirties mažinimui, % BVP
Socialdemokratinis (27,5)	29,10 (5)	6,90 (3,5)	3,07 (5)	1,30 (4)	12,73 (5)	1,70 (5)
Konservatyvus-korporatyvinis (24)	27,35 (4)	8,08 (5)	2,47 (4)	1,40 (5)	12,00 (3)	1,13 (3)
Liberalus (15,5)	19,85 (2)	6,90 (3,5)	1,85 (3)	0,65 (2)	8,00 (1)	1,20 (4)
Pietų Europos (15)	21,98 (3)	5,35 (2)	1,22 (1)	1,02 (3)	12,55 (4)	0,62 (2)
Rytų Europos (8)	17,47 (1)	5,26 (1)	1,83 (2)	0,46 (1)	8,28 (2)	0,30 (1)
Bendras	21,97	6,18	1,97	0,89	10,45	0,76

Pastaba: skliausteliuose pateikiami kiekvienam blokui priskiriami rangavimo taškai nuo 1 iki 5 (kai 5 reiškia geriausią rezultatą, o 1 – prasčiausią, palyginti su kitais klasteriais). Prie klasterio pavadinimo skliausteliuose pateikiama šių rangų bendra suma.

Nagrinėjant šiuos penkis klasterius ir ryškiausias tendencijas juose, pirmiausia galima pastebėti, jog socialdemokratinis gerovės valstybių blokas išsiskiria dosniausiu finansavimu beveik visose socialinės politikos srityse – socialinės apsaugos (29,10 proc.), paramos šeimoms (3,07 proc.), pensijų (12,73 proc.), paramos būstui bei socialinės atskirties mažinimo (1,70 proc.). Tik valstybės biudžeto išlaidomis nedarbo išmokoms (1,4 proc.) bei sveikatos apsaugai su 8,08 proc. nuo BVP lyderiauja

konservatyvių-korporatyvinių gerovės valstybių klasteris, o socialdemokratinis užima antrąją vietą (atitinkamai 1,30 proc. ir 6,90 proc.).

Tuo tarpu kitose srityse konservatyvaus-korporatyvinio gerovės tipo šalys palyginti dosniai finansuoja tiek socialinę apsaugą (27,35 proc.), paramą šeimoms (2,47 proc.), senatvės pensijas bei pensijas netekus maitintojo (12,00 proc.), paramą būstui ir socialinės atskirties mažinimui (1,13 proc.). Abiejų blokų lyderiaujančias tendencijas remiant šeimas būtų galima paaiškinti socialiniam investavimui teikiamu dėmesiu, kai siekiama ne mažiau nei vyresnio amžiaus grupes remti bei skatinti ir jaunesnius visuomenės narius.

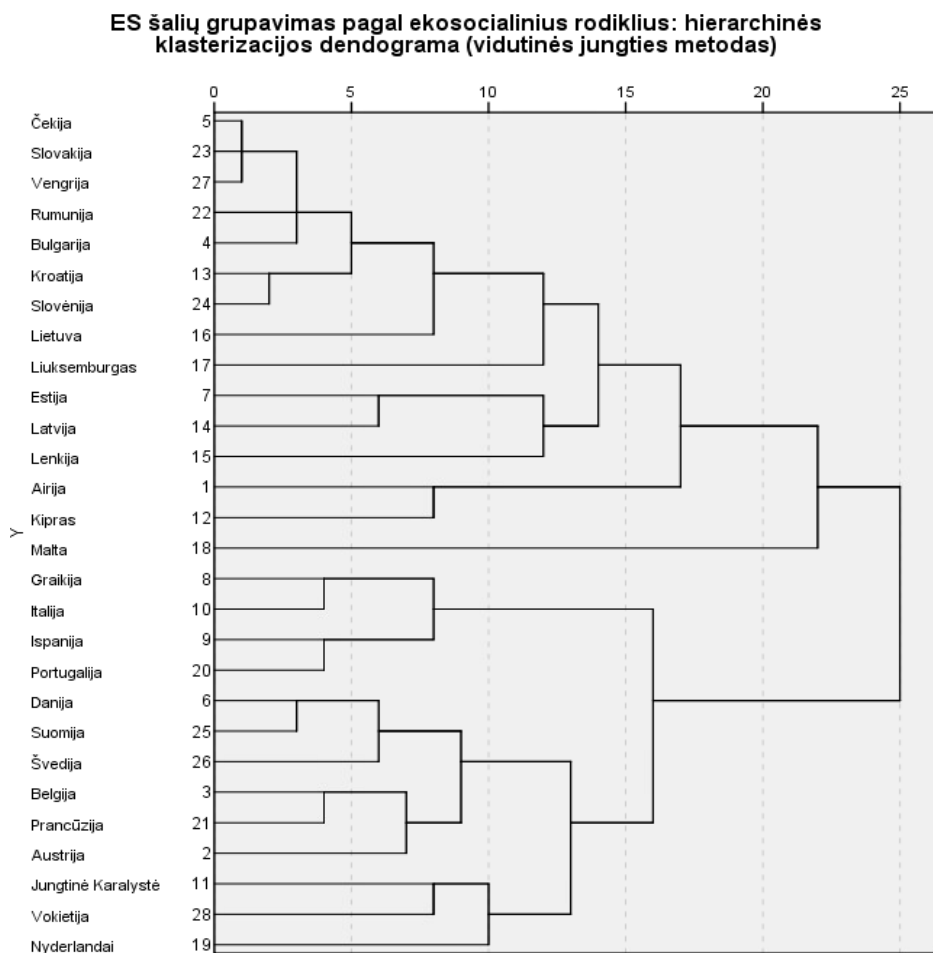
Liberalių gerovės valstybių grupė gana daug dėmesio skiria sveikatos apsaugai (6,90 proc.) ir paramai būstui bei socialinės atskirties mažinimui (1,20 proc.), bet ženkliai atsilieka nuo anksčiau aptartų socialdemokratinio bei konservatyvaus-korporatyvinio klasterių skiriamu finansavimu socialinei apsaugai (19,85 proc.), paramai šeimoms (1,85 proc.) ir ypač nedarbo išmokomis (0,65 proc.).

Pietų Europa pasižymi konservatyviu-korporatyviu su klientelizmo apraiškomis gerovės valstybės modeliu, kuris lemia dosnias pensijas vyresnio amžiaus žmonėms bei ypatingą dėmesį privilegijuotoms grupėms (valstybės tarnautojams, antroji ar trečioji pensija ir kt.) (12,55 proc.), tuo tarpu Rytų Europos klasteris pensjoms skiria bene mažiausiai – 8,28 proc. Pietų Europoje, kur kultūriškai susiklosčiusi stipri šeiminė kultūra, valstybės parama šeimoms yra mažiausia (1,22 proc.), kiek didesnė Rytų Europos gerovės valstybėse – 1,83 proc.

Rytų ir Pietų Europos grupių atveju tai būtų galima paaiškinti silpnesnėmis ekonomikomis, be to, Rytų bei Vidurio Europos šalims būdingas dreifavimu liberalaus gerovės valstybės modelio link. Parama būstui ir lėšos socialinei atskirčiai yra palyginti kukli visoje Europoje, o iš gautų rezultatų galima matyti, jog yra mažiausiai Rytų ir Pietų Europos valstybėse – atitinkamai 0,30 ir 0,62 proc. Mažiausiai nedarbo išmokoms skiria Rytų Europos šalys (0,46 proc.). Pietų Europos valstybių grupė šioje srityje dosnesnė ir išmokos jose viršija 1 proc. nuo BVP. Kitoje darbo dalyje Europos Sąjungos šalys grupuojamos ne tik pagal socialinius, bet ir pagal klimato rodiklius.

4.3. Europos Sąjungos šalių klasifikacija pagal ekosocialinius rodiklius

Kitaip nei prieš tai, šioje tyrimo dalyje ES valstybės analizuojamos tiek pagal socialinius, tiek pagal klimato rodiklius. Įdomu pastebėti, jog gaunami panašūs rezultatai kaip ir vien pagal socialinių išlaidų parametrus klasifikuojamų ES šalių atveju (žr. 10 paveikslą).

11 paveikslas. ES šalių klasifikacija pagal ekosocialinius rodiklius (sudaryta autorės)

Galima teigti, jog klasifikuojant pagal ekosocialinius rodiklius, dar tiksliau net nei grupuojant vien socialinių išlaidų pagrindu išryškėjo tie patys keturi gerovės valstybės tipai – socialdemokratinis, konservatyvus-korporatyvinis, Rytų bei Pietų Europos. Šiuo atveju prireikė mažiau korekcijų, nes tik Liuksemburgas atsidūrė tarp Rytų bei Pietų Europos blokų, o Jungtinė Karalystė

priartinta prie Airijos dėl savo liberalių gerovės valstybės bruožų ir taip sukurtas penktas klasteris (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. ES šalių klasteriai pagal ekosocialinius rodiklius (sudaryta autorės)

1 klasteris	2 klasteris	3 klasteris	4 klasteris	5 klasteris
Austrija, Belgija, Prancūzija, Vokietija, *Liuksemburgas, Nyderlandai	Lietuva, Latvija, Estija, Bulgarija, Kroatija, Čekija, Vengrija, Lenkija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija	Kipras, Graikija, Italija, Malta, Portugalija, Ispanija	Danija, Suomija, Švedija	*Jungtinė Karalystė, *Airija

Pastaba: * žymima šalis, perkelta į atitinkamą klasterį darbo autorės nuožiūra.

Manytina, jog taip atsitiko todėl, kad koreliuojantys rodikliai pastiprino klasikinius šalių gerovės klasterius, o nekoreliuojantys neturėjo didelės įtakos ir iš esmės nepakeitė šalių narystės grupėse. Jautrumo analizė naudojant *Wardo* klasterizacijos metodą parodė labai panašius rezultatus, tad teigtina, jog rezultatai nėra jautrūs metodams (žr. 3 priedą). Taigi pasitvirtino trečioji hipotezė, kad ES šalių narių klasteriai pagal socialinius ir klimato rodiklius yra artimi šių šalių narystei tradicinėje gerovės valstybių klasifikacijoje.

Atlikus klasterinę ES šalių analizę pagal ekosocialinius parametrus, tikslinga aprašyti kiekvieno klasterio tendencijas įvairiais klimato politikos klausimais, todėl analizuojami visų gerovės valstybių blokų rezultatai šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų, atsinaujinančių, pirminių ir galutinės energijos išteklių vartojimo mažinimo srityse (žr. 7 lentelę).

Nagrinėjant ryškiausias tendencijas, svarbu pastebėti, jog socialdemokratiniam gerovės valstybių blokui ganėtinai gerai sekasi mažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijas tiek skaičiuojant vienam asmeniui (75,79 proc.), tiek ES pastangų pasidalijimo sektoriuose (81,53 proc.). ŠESD srityje tik Rytų Europos blokas lenkia socialdemokratinį pagal emisijas vienam asmeniui, nuo 1990 metų sumažindamas šį rodiklį daugiau nei 37 proc. Vienas tokio didelio šuolio paaiškinimų – per pastaruosius trisdešimt metų įvykusi didžiulė socioekonominė bei pramoninė transformacija, kai Rytų Europos bloko šalys perėjo nuo labiau industrinio prie labiau paslaugomis paremto ekonominio modelio.

Socialdemokratinė gerovės valstybių grupė taip pat aiški lyderė atsinaujinančių energijos išteklių atžvilgiu – su 39 proc. ji bene dvigubai lenkia visus kitus klasterius. Vis dėlto, palyginti su 2005 metais, socialdemokratinė gerovės valstybių grupei priklausančios šalys liko stagnuoti pagal energijos

suvartojimo mažinimo rodiklius. Pirminių energijos išteklių (95,19 proc.) bei galutinės energijos (98,15 proc.) rodikliai liko arti 100 proc. ir mažai pasistūmėjo 80 proc. link.

Liberalių gerovės valstybių grupė demonstruoja vidutiniškus rezultatus pagal šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijas tiek skaičiuojant vienam asmeniui, tiek ES pastangų pasidalijimo sektoriuose (abiejuose po 87,60 proc.). Taip pat blokas pasižymi mažiausiu atsinaujinančių energijos išteklių vartojimu (15,50 proc.). Galima pastebėti, jog egzistuoja socialinių investicijų per gerovės valstybės intervencijas stoka liberalaus režimo šalyse, tad darytina prielaida, kad ir klimato kaitos valdymo sritis stokoja investicijų. Vis dėlto svarbu paminėti, kad Jungtinė Karalystė ir Airija labiausiai sumažino energijos vartojimą. Nors iki „Europa 2020“ užsibrėžtų tikslų dar toli, bet tiek pirminių energijos išteklių (88,09 proc.), tiek galutinės energijos (92,51 proc.) vartojimo mažinimu jos lenkia kitas šalių grupes.

Analizuojant konservatyvaus-korporatyvinio gerovės tipo šalių rezultatus klimato kaitos švelninimo procese, matyti nemažai panašumų su liberaliuoju bloku visose srityse, o ypač pagal ŠESD emisijų mažinimą (86,94 proc. vienam asmeniui bei 87,60 proc. ES pastangų pasidalijimo sektoriuose). Konservatyvus-korporatyvinis klasteris, palyginti su liberaliuoju, rodo kiek geresnius rodiklius atsinaujinančių išteklių dalyje (18,83 proc.) bet prastesnius pagal bendrą energijos suvartojimą – 92,69 proc. pirminės energijos išteklių bei 96,50 proc. galutinės energijos.

Pietų Europos gerovės valstybės modelio šalys išsiskiria ne tik nuo bazinių metų nesumažėjusiomis, bet gerokai padidėjusiomis ŠESD emisijomis vienam asmeniui (110,64 proc.), tačiau daugelyje kitų sričių rodo kiek geresnius rezultatus, palyginti su bendru klasterių vidurkiu – ŠESD ES pastangų pasidalijimo sektoriuose (92,60 proc.), pirminiai energijos ištekliai (88,48 proc.), galutinė energija (96,97 proc.).

Kaip jau minėta, Rytų Europos gerovės valstybių grupė, kuriai priklauso ir Lietuva, demonstruoja didelę pažangą pagal šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų vienam asmeniui mažinimą (62,85%), bet ES pasidalijimo sektoriuose šios emisijos ne tik nesumažėjo, bet dar padidėjo (104,81). Džiuginamai atrodo gan nemaža atsinaujinančių energijos išteklių dalis nuo šalių bendrojo energijos suvartojimo (20,73%), kiek viršijanti „Europa 2020“ užsibrėžtą tikslą. Tuo tarpu pagal pirminių bei galutinių energijos išteklių suvartojimą Rytų šalys atsilieka labiausiai (atitinkamai 97,21 proc. ir 102,74 proc.).

Apibendrinant klimato politikos plotmėje pasiektus rezultatus, šalių blokai nėra užėmę vienareikšmiškų aiškių lyderiaujančių ar kaip tik labai atsiliekančių pozicijų. Tam tikros valstybių

grupės pirmąją ŠESD emisijų ar atsinaujinančių energijos išteklių valdymo srityje, tuo tarpu stagnuoja pagal pirminių ir galutinių energijos išteklių vartojimo mažinimą, ir atvirkščiai. Vis dėlto galima išryškinti tendenciją, kad Skandinavijos šalys dažniau matomos lyderių pozicijose, o Rytų ir Pietų Europos valstybės išsirikiuoja šalių narių sąrašo gale.

Siekiant kiek aiškesnio paveikslėlio, padėsiančio klasifikuoti šalių blokus pagal Koch–Fritz ekosocialinių valstybių modelį, gerovės valstybių klasteriai suranguojami pagal klimato kaitos mitigacijos rezultatus. Kiekvienam jų priskiriama nuo 1 iki 5 taškų (kai 5 reiškia geriausią rezultatą, o 1 – prasčiausią, palyginti su kitais blokais) už rodiklius jau nagrinėtose „Europa 2020“ strategijos klimato politikos srityje (žr. 7 lentelėje skaičius skliausteliuose).

7 lentelė. ES šalių klasteriai pagal rezultatus skirtingose klimato politikos srityse (sudaryta autorės)

Klasteriai	Šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos vienam asmeniui (%) (metinės emisijos palyginti su (1990 metais, 1990=100%))	Šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijos ES pastangų pasidalijimo sektoriuose (%) (1990=100%) Europa 2020 tikslas: bent 10% mažiau)	Atsinaujinančių energijos išteklių (AEI) dalis nuo šalies bendrojo energijos suvartojimo (%) (Europa 2020 tikslas: bent 20%)	Pirminių energijos išteklių suvartojimas (%) (2005=100%) (Europa 2020 tikslas: bent 20% mažiau)	Galutinės energijos suvartojimas (%) (2005=100%) (Europa 2020 tikslas: bent 20% mažiau)
Socialdemokratinis (18)	75,79 (4)	81,53 (5)	39,00 (5)	95,19 (2)	98,15 (2)
Konservatyvus-korporatyvinis (16,5)	86,94 (3)	87,60 (3,5)	18,83 (3)	92,69 (3)	96,50 (4)
Liberalus (16,5)	87,60 (2)	87,60 (3,5)	15,50 (1)	88,09 (5)	92,51 (5)
Pietų Europos (12)	110,64 (1)	92,60 (2)	18,17 (2)	88,48 (4)	96,97 (3)
Rytų Europos (12)	62,85 (5)	104,81 (1)	20,73 (4)	97,21 (1)	102,74 (1)
Bendras	81,41	94,78	21,36	93,50	98,94

Pastaba: skliausteliuose pateikiami kiekvienam blokui priskiriami rangavimo taškai nuo 1 iki 5 (kai 5 reiškia geriausią rezultatą, o 1 – prasčiausią, palyginti su kitais klasteriais). Prie klasterio pavadinimo skliausteliuose pateikiama šių rangų bendra suma.

Tokiu būdu paaiškėjo, jog socialdemokratinės gerovės valstybės rodo geriausias rezultatus klimato valdymo srityje (18 taškų), konservatyvus-korporatyvinis bei liberalus klasteriai kartu pasidalija antrą ir trečią vietas (po 16,5 taško), o Pietų ir Rytų Europos blokai, surinę po 12 taškų, lieka paskutiniai. Tokiu būdu galima sugrįžti prie hipotezės, teigiančios, kad socialdemokratinio režimo gerovės valstybės yra geriau pasiruošusios spręsti klimato kaitos problemas nei kitus gerovės valstybės tipus atstovaujančios šalys, ir ją patvirtinti.

Kaip minėta, skirstant klasterius pagal Koch–Fritz modelį, panašus klasterių rangavimas atliekamas ir pagal socialines išlaidas, tai yra, kai 5 taškai skiriami dosniausiai tam tikrą socialinės politikos sritį finansuojamai šalių grupei, o 1 – mažiausiai lėšų skiriančiai. Tokiu būdu klasteriai pasiskirsto taip: socialdemokratinis – 27,5 taško, konservatyvus – korporatyvinis – 24 taškai, liberalus – 15,5 taško, pietų Europos – 15 taškai, pokomunistinis – 8.

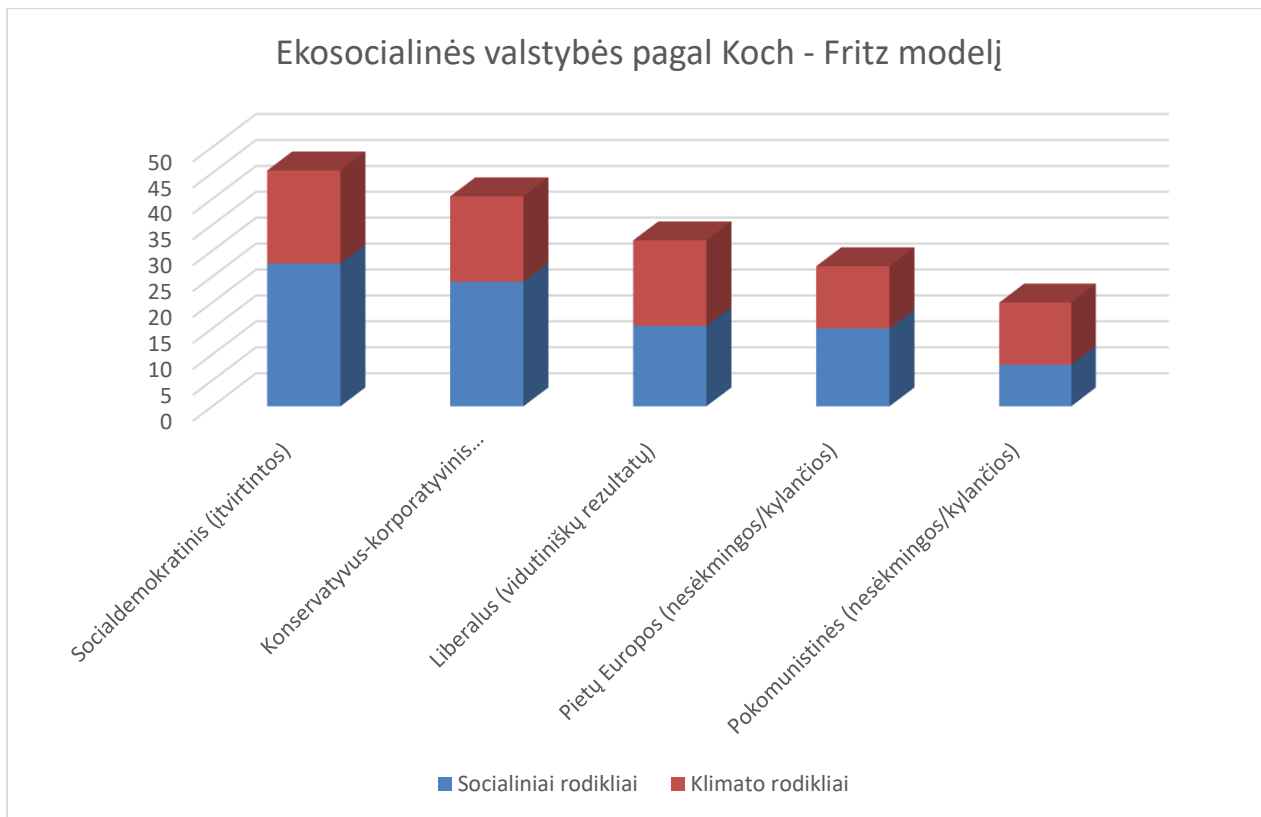
Matyti, jog gerovės valstybių blokai pagal socialinius rodiklius susirikiavo panašiai kaip ir klimato rodiklių atveju, tik didesniu taškų skirtumu. Susumavus rezultatus abejose srityse, paaiškėjo, jog geriausias ekosocialinius rezultatus rodo socialdemokratinis klasteris (45,5 taško), po jo seka konservatyvus-korporatyvinis su 40,5 taško, o trečią vietą užima liberalus (32 taškai). Pietų Europos šalių grupė, surinkusi 27 taškus, lieka ketvirta, o Rytų Europos gerovės valstybės su dvidešimčia taškų išsirikiuoja penktos.

Pritaikius Koch–Fritz ekosocialinių valstybių modelį, pagal gautus rezultatus gerovės valstybių klasteriams galima suteikti šiuos naujus pavadinimus:

- Socialdemokratinės gerovės valstybės →
įtvirtintos (angl. *established*) ekosocialinės valstybės
- Konservatyvios–korporatyvinės + liberalios gerovės valstybės →
vidutiniškų rezultatų (angl. *deadlocked*) ekosocialinės valstybės
- Pietų Europos + Rytų Europos gerovės valstybės →
Nesėkmingos–kylančios (angl. *failing–emerging*) ekosocialinės valstybės

Svarbu pažymėti, jog socialdemokratinės gerovės valstybės išsiskyrė iš kitų blokų savo geriausiais rezultatais tiek socialinių, tiek klimato rodiklių kontekste, todėl aiškiai save pozicionuoja kaip *įtvirtintos ekosocialinės valstybės* (žr. 12 pav.). Tuo tarpu konservatyvus-korporatyvinis bei liberalus blokai priskiriami prie *vidutiniškų rezultatų ekosocialinių valstybių*, nes abejose srityse nėra nei pirmaujantys, nei labiausiai atsiliekantys, ir pasižymi identiškais pasiekimais klimato kaitos mitigacijos

politikoje. Pietų Europos ir Rytų Europos gerovės valstybės atskleidė labiausiai svyruojančius rodiklius skirtingose klimato politikos srityse – nors vienur atitolę nuo visų kitų blokų, kitur jie – ženklūs lyderiai, taigi nuspręsta juos laikyti labiausiai priartėjusiais prie *kylančių ekosocialinių valstybių* vardo. Vis dėlto, tiek socialinės apsaugos, tiek veiksmų, siekiančių stabdyti klimato kaitą, plotmėse, šios šalių grupės liko paskutinės, todėl neišvengiamai, remiantis Koch–Fritz modeliu, turi būti klasifikuojamos ir kaip *nesėkmingos ekosocialinės valstybės*.

12 paveikslas. Ekosocialinės valstybės pagal Koch – Fritz modelį (sudaryta autorės)

Paminėtina, jog originalios Koch ir Fritz empirinės analizės rezultatai, kitaip nei šis tyrimas, neatskleidžia ryšio tarp gerovės valstybės modelio bei ekologinių rezultatų, taigi autoriai savo darbe paneigia hipotezę, jog socialdemokratinės gerovės valstybės pasiekia geresnių ekologinių rezultatų. Taip pat jie į savo tyrimą įtraukia Europos žemyną peržengiančias šalis, tokias kaip JAV, Kanada, Japonija, Australija ir Naujoji Zelandija, tačiau analizuoja tik dalį ES šalių. Pavyzdžiui, Lietuva, Latvija ir Bulgarija, Rumunija ir kt. į tyrimą nepatenka.

Koch ir Fritz įtvirtintų ekosocialinių valstybių kategorijoje yra Naujoji Zelandija, Švedija, Šveicarija, Italija, Prancūzija, Portugalija bei Ispanija. Prie vidutiniškų rezultatų ekosocialinių valstybių priskirtos Graikija, Vengrija, Slovakija, Norvegija, Jungtinė Karalystė, Airija, Japonija, Lenkija, Kanada. Tuo tarpu nesėkmingomis ekosocialinėmis valstybėmis vadinamos Pietų Korėja, Nyderlandai, Liuksemburgas, Belgija, Estija, Suomija, Čekija, Australija bei JAV. Galiausiai kylančiomis yra įvardintos Danija bei Vokietija, parodžiusios labiausiai gerėjančius ekologinius rezultatus.

Abu tyrimai skiriasi ne tik gautais rezultatais, bet ir pasirinkta metodologija, duomenimis bei daugeliu kitų parametru, todėl šiame darbe pristatyta analizė papildo ir prisideda prie tolesnio vis aktualesnės ekosocialinės valstybės koncepcijos tyrinėjimo.

Taigi, apibendrinant galima teigti, jog ES šalių narių klasteriai pagal socialinius ir klimato rodiklius yra artimi gerovės valstybių blokams – taip patvirtinama viena iš trijų hipotezių. Klimato politikos atžvilgiu šalių grupės nėra užėmusios aiškių lyderiaujančių ar atsiliekančių pozicijų. Pavyzdžiui, kad ir Rytų Europos gerovės valstybių grupė, kuriai priklauso ir Lietuva, demonstruoja puikius rezultatus pagal ŠESD emisijų vienam asmeniui mažinimą, bet ES Pastangų pastangų pasidalijimo sektoriuose šių emisijų ne tik nesumažėjo, o dar ir padidėjo. Vis dėlto galutiniai rezultatai patvirtina dar vieną hipotezę, kad socialdemokratinio režimo gerovės valstybės yra geriau pasiruošusios spręsti klimato kaitos problemas nei kitus gerovės valstybės tipus atstovaujančios šalys.

APIBENDRINIMAS

Iki šiol intensyvu ir dažnumu neregėtų ekologinių iššūkių eroje esame skatinami naujai pasižiūrėti į valstybių klasifikaciją pagal gerovės valstybės parametrus. Neišvengiamai kyla poreikis kartu su ekonominėmis bei socialinėmis garantijomis nacionaliniu bei globaliu lygmeniu užtikrinti ir ekologinę gerovę - švarų orą, vandenį, biologinę įvairovę, nuspėjamus klimato procesus ir kitus palankios aplinkos privalumus, svarbius ne vienos, o daugelio ateities kartų atžvilgiu.

Socialinės politikos plotmėje daug dėmesio skiriama gerovės valstybės koncepcijai, kuri, deja, daugeliu aspektų atliepia praėjusio šimtmečio aktualijas ir negali atsakyti į gerovės klausimus, šiuo metu aktualius visuomenei, atsidūrusiai klimato krizės akivaizdoje. Tuo tarpu dalies mokslininkų pristatomas ekologinės valstybės modelis savo ruožtu yra pajėgus aprėpti tik aplinkosauginius aspektus. Šiame darbe aptarta *ekosocialinės valstybės* koncepcija, papildanti gerovės valstybės sąvoką, lygiaverčiai traktuoja tiek socialinius, tiek ekologinius klausimus.

Naujoji Europos Sąjungos augimo politika derina savyje tiek ekologinius, tiek socialinius prioritetus. Tai yra vienas pirmųjų bandymų pasaulinėje politikos arenoje, kai ekologiniai tikslai su socialiniais yra iškeliami kartu kaip prioritetiniai. Kol Žalioji kursas nėra įgyvendintas, sunku numatyti, kokį santykį toliau išlaikys klimato ir socialinė politika, bet svarbus pats bandymas sujungti, suderinti abi sritis, anksčiau dažnai matytas kaip atskiras.

Tyrimo metu pasitvirtino hipotezė, kad valstybės, kurios skiria didelį finansavimą tradicinėms socialinėms problemoms, pasiekia geresnių rezultatų ir su klimato kaitos adaptacija bei mitigacija susijusioje politikoje, o būtent šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų pastangų pasidalijimo sektoriuose bei pagal galutinės energijos išteklių suvartojimo mažinimą.

Nagrinėjant penkių tradicinių gerovės valstybės klasterių klimato politikos rezultatus, patvirtinta ir antroji hipotezė, jog socialdemokratinio režimo gerovės valstybės yra geriau pasiruošusios spręsti klimato kaitos problemas nei kitus gerovės valstybės tipus atstovaujančios šalys.

Tyrimas atskleidė, kad ES šalių narių klasteriai pagal socialinius ir klimato rodiklius (ekosocialinės valstybės modeliai) yra artimi šių šalių narystei tradicinėje gerovės valstybių klasifikacijoje, ir tokiu būdu patvirtinta trečioji hipotezė.

Tyrimas taip pat parodė, jog Rytų Europos gerovės valstybių grupė, kuriai priklauso ir Lietuva, rodo didelę pažangą šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų vienam asmeniui mažinime bet ES

pasidalijimo sektoriuose šios emisijos ne tik nesumažėjo, bet dar padidėjo. Džiuginamai atrodo gan nemaža atsinaujinančių energijos išteklių dalis nuo šalių bendrojo energijos suvartojimo kiek viršijanti „Europa 2020“ užsibrėžtą tikslą. Tuo tarpu pagal pirminių bei galutinių energijos išteklių suvartojimo mažinimą Rytų šalys atsilieka labiausiai.

Socialdemokratinės gerovės valstybės išsiskyrė iš kitų blokų savo gerais rezultatais tiek socialinių, tiek klimato rodiklių kontekste, todėl save pozicionuoja kaip *įtvirtintos ekosocialinės valstybės*. Tuo tarpu konservatyvus-korporatyvinis bei liberalus blokai priskiriami prie *vidutiniškų rezultatų ekosocialinių valstybių*, nes abeiose srityse nėra nei pirmaujantys, nei labiausiai atsiliekančios, bei pasižymi identiškais pasiekimais klimato kaitos mitigacijos politikoje.

Pietų ir Rytų Europos gerovės valstybės parodė labiausiai svyruojančius rezultatus skirtingose klimato politikos srityse – vienur atitolę nuo visų kitų blokų, kitur – ženkliai lyderiaujantys. Vis dėlto, tiek socialinės apsaugos, tiek veiksmų, siekiančių stabdyti klimato kaitą, plotmėse šios šalių grupės liko paskutinės. Todėl, remiantis Koch–Fritz modeliu, šie blokai klasifikuojami kaip *nesėkmingos-kylančios ekosocialinės valstybės*. Originalioje Koch–Fritz klasifikacijoje nebuvo analizuojama Lietuva, taip pat daugelis kitų Europos Sąjungos šalių, todėl šiame darbe ekosocialinių valstybių analizė yra praplečiama ir pateikiami ją papildantys rezultatai.

Apibūdinant santykį tarp Europos Sąjungos valstybių socialinės ir klimato politikos rezultatų, galima teigti, kad statistiškai reikšmingas ryšys egzistuoja tarp šalių socialinio finansavimo bei dviejų iš penkių klimato rodiklių – šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijų ES pastangų pasidalijimo sektoriuose bei galutinės energijos išteklių suvartojimo. Šis ryšys yra sinerginis, tai yra atskleidžiantis, kad daugiau socialines reikmes finansuojančios ES šalys pasiekia geresnių rezultatų klimato kaitos valdymo politikoje.

Prie tyrimo apribojimų priskirtina tai, kad klasterizacija nevisai tiksliai atspindėjo gerovės valstybių tradicinę klasifikaciją. Nors pridėjus klimato rodiklius panašumas su Esping–Anderseno klasifikacija sustiprėjo, visgi yra kelios valstybės, kurios statistiniu būdu klasterizuojant yra artimos kitam nei tradiciškai priskirtam klasteriui. Taip pat tyrimas buvo atliktas remiantis tik „Europa 2020“ duomenimis, tad siekiant platesnės analizės, reikalingi įvairesnių pjūvių moksliniai darbai.

IŠVADOS

1. Klimato kaita yra viena didžiausių ilgojo laikotarpio grėsmių, turinčių ir turėsiančių vis ženklesnių tiesioginių bei netiesioginių neigiamų pasekmių tiek Lietuvos, tiek kitų ES šalių socialinei politikai. Reikalingas glaudus socialinės ir klimato politikos bendradarbiavimas, siekiant kuo efektyviau spręsti klimato krizės keliamas problemas.
2. Žaliasis kursas bei kitos naujausios ES strategijos atspindi naują politinę darbotvarkę, kurioje itin svarbią vietą užima ekologiniai tikslai. Globaliu lygmeniu aktuali klimato teisingumo koncepcija išryškina dvigubo/trigubo neteisingumo fenomeną, kuriam pažaboti reikalingos bendros socialinės ir klimato politikos pastangos.
3. Ekosocialinė valstybė, kaip socialinių bei aplinkosauginių institutų visuma, siekianti užtikrinti tvarų ir orų piliečių gyvenimą, atspindi šių laikų socialines ir ekologines aktualijas, taip papildydama gerovės valstybės koncepciją.
4. Pritaikius Koch–Fritz ekosocialinių valstybių modelį visoms ES šalims, kokybiškai nauji empiriniai rezultatai. Socialdemokratinės gerovės valstybės yra klasifikuojamos kaip *įtvirtintos ekosocialinės valstybės*, o konservatyvios-korporatyvinės bei liberalios gerovės valstybės galėtų būti įvardijamos kaip *vidutiniškų rezultatų ekosocialinės valstybės*. Tuo tarpu tiek į geriausių, tiek į blogiausių socialinės bei klimato politikos rezultatų pusę svyruojančius Pietų Europos bei Rytų Europos gerovės valstybių blokus būtų galima priskirti į *nesėkmingų–kylančių ekosocialinių valstybių* grupę.
5. Tyrimo metu patvirtino hipotezė, kad valstybės, kurios skiria didelį finansavimą tradicinėms socialinėms problemoms, pasiekia geresnių rezultatų ir su klimato kaitos adaptacija bei mitigacija susijusioje politikoje.
6. Nagrinėjant penkių tradicinių gerovės valstybės klasterių klimato politikos rezultatus, patvirtinta ir antroji hipotezė, jog socialdemokratinio režimo gerovės valstybės yra geriau pasiruošusios spręsti klimato kaitos problemas nei kitus gerovės valstybės tipus atstovaujančios šalys.
7. Tyrimas atskleidė, kad ES šalių narių klasteriai pagal socialinius ir klimato rodiklius (ekosocialinės valstybės modeliai) yra artimi šių šalių narystei tradicinėje gerovės valstybių klasifikacijoje, ir tokiu būdu patvirtinta trečioji hipotezė.

REKOMENDACIJOS

1. Siekiant kuo efektyvesnio klimato krizės valdymo, tikslinga vystyti sklandų socialinės bei klimato politikos bendradarbiavimą. Tokiu būdu būtų atvertos vertingos galimybės novatoriškai pažvelgti į klimato kaitos procesų užduodamus aktualius visuomenės gerovės klausimus.
2. Norint pagerinti Lietuvos klimato kaitos mitigacijos ir adaptacijos rezultatus, svarbu tinkamai finansuoti bei administruoti klimato politikos priemonių įgyvendinimą, ypatingą dėmesį skiriant klimato teisingumui užtikrinti pažeidžiamiausių visuomenės grupių atžvilgiu.
3. Lietuva kai kuriose klimato politikos srityse yra pasiekusi rezultatų, kurie Europos Sąjungos kontekste galėtų būti vertinami teigiamai. Tuo tarpu pagal socialinės politikos rodiklius mūsų šalis nuo kitų ES valstybių atsilieka daugeliu aspektų. Atsižvelgiant į tai, kad tarp socialinės bei klimato politikos egzistuoja sinerginis santykis, tikslinga investuoti į geresnių rezultatų siekį socialinėje srityje, tikintis pažangos ir klimato kaitos valdymo procese.
4. Kuriant Lietuvą, pasiruošusią įvairaus masto XXI amžiaus socialiniams bei ekologiniams iššūkiams, būtų reikalinga plėtoti perspektyvios ir mūsų šalyje beveik netyrinėtos ekosocialinės valstybės krypties tarpdisciplininius tyrimus.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Aidukaitė, J., Bogdanova, N., Guogis, A. 2012. [interaktyvus]. *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. Prieiga per internetą: https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2019/04/Geroves_valstybes_kurimas_visas.pdf [žiūrėta 2021-01-12]
2. Berners-Lee, M., Clark, D. 2013. *The Burning Question: We can't burn half the world's oil, coal and gas. So how do we quit?*. London: Profile Books.
3. Büchs, M., Bardsley, N., Duwe, S. 2011. Who bears the brunt? Distributional effects of climate change mitigation policies. *Critical Social Policy*, 31(2), p. 285–300.
4. Bullard, RD. 2000. *People of Color Environmental Groups Directory*. Flint: Charles Stewart Mott Foundation.
5. Demailly, D., Chancel, L., Waisman, H. 2013. A post-growth society for the 21st century. Does prosperity have to wait for the return of economic growth?, *Studies n°08/13*, Iddri, Paris, France, p. 76.
6. Dryzek, J. S. 2002. Environmental Transformation of the State: The USA, Norway, Germany and the UK, *Political Studies*, 50(4), p. 659–682.
7. Dryzek, J. 2008. The ecological crisis of the welfare state. In: Gough, I., et al. (2008). JESP symposium: Climate change and social policy. *Journal of European Social Policy* 18(4), p. 334-337
8. Dryzek, J. 2013. *The Politics of the Earth. Environmental Discourses* (3rd edn). Oxford: Oxford University Press.
9. Duit, A. 2011. Adaptive capacity and the ecostate. In: Boyd E., Folke C., *Adapting Institutions. Governance, Complexity and Social-Ecological Resilience*. New York: Cambridge University Press 2012, p. 127–147.
10. Duit, A. 2016. The four faces of the environmental state: Environmental governance regimes in 28 countries. *Environmental Politics* 25(1), p. 69–91.
11. Eckersley, R. 1992. *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. New York: SUNY Press.
12. Esping-Andersen, G. 1991. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.

13. Europos Komisija. 2009. [interaktyvus]. Lisabonos strategija: daugiau ir geresnių darbų konkurencingesnėje Europoje. Prieiga per internetą:
<https://www.europarl.europa.eu/highlights/lt/1001.html> [žiūrėta 2021-01-12]
14. Europos Komisija. 2010. [interaktyvus]. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. Prieiga per internetą:
<https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%200007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> [žiūrėta 2021-01-12]
15. Europos Komisija. 2019. [interaktyvus]. Europos žaliasis kursas. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Europos vadovų tarybai, Tarybai, Europos Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Prieiga per internetą: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0011.02/DOC_1&format=PDF [žiūrėta 2021-01-12]
16. Europos Parlamentas. 2019. [interaktyvus]. ES ir Paryžiaus susitarimas: klimato neutralumo link. Prieiga per internetą:
<https://www.europarl.europa.eu/news/lt/headlines/society/20191115STO66603/es-ir-paryziaus-susitarimas-klimato-neutralumo-link> [žiūrėta 2021-01-12]
17. Eurostat. 2018. [interaktyvus]. Social protection expenditure. Prieiga per internetą:
<https://ec.europa.eu/eurostat> [žiūrėta 2021-01-12]
18. Eurostat. 2020. [interaktyvus]. Europe 2020 Indicators. Prieiga per internetą:
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/main-tables> [žiūrėta 2021-01-12]
19. ES Taryba. 2018. [interaktyvus]. Pastangų pasidalijimo reglamentas. Taryba patvirtino išmetamo dujų kiekio mažinimo tikslus. Prieiga per internetą:
<https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2018/05/14/effort-sharing-regulation-council-adopts-emission-reduction-targets/> [žiūrėta 2021-01-12]
20. Feindt, P.H., Flynn, A. 2009. Policy stretching and institutional layering: British food policy between security, safety, quality, health and climate change. *British Politics* 4(3), p. 386–414
21. Fenger, H.J.M. 2007. Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences* 3(2), p. 1–30.

22. Fitzpatrick, T. 2014. *International Handbook on Social Policy and the Environment*. Cheltenham: Edwar Elgar.
23. Fritz, M., Koch, M. 2016. Economic Development and Prosperity Patterns around the World: Structural Challenges for a Global Steady-state Economy. *Global Environmental Change* 38, p. 41–48.
24. Gerhards, J., Lengfeld, H. 2008. *The Growing Remit of the EU in Environmental and Climate Change Policy and Citizens' Support Across the Union*. Working paper No. 11. Berlin: BSSE
25. Greene, T., Jacobs., P. 2021. 2020 Tied for Warmest Year on Record, NASA Analysis Shows. *Nasa*. Prieiga per internetą: <https://www.nasa.gov/press-release/2020-tied-for-warmest-year-on-record-nasa-analysis-shows> [žiūrėta 2021-01-12]
26. Gough, I., Meadowcraft, J., Dryzek, J. 2008. JESP symposium: Climate change and social policy. *Journal of European Social Policy* 18(4), p. 325–344.
27. Gough, I. 2013. Carbon mitigation policies, distributional dilemmas and social policies. *Journal of Social Policy* 42 (02), p. 191–213.
28. Gough, I. 2016. Welfare states and environmental states: A comparative analysis. *Environmental Politics* 25(1), p. 24–47.
29. Hay, C., Wincott, D. 2012. *The Political Economy of European Welfare Capitalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
30. Hickel, J. 2017. [interaktyvus]. De-Growth is Feasible: People Want a New Economy. Prieiga per internetą: <https://www.jasonhickel.org/blog/2017/11/22/why-branko-milanovic-is-wrong-about-degrowth-ii> [žiūrėta 2020-10-05]
31. Hunold, C., Dryzek, J. S. 2002. Green political theory and the state: Context is everything. *Global Environmental Politics*, 2(3), 17–39.
32. IPCC. 2007. [interaktyvus]. Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A. (eds.)]. Geneva: IPCC. Prieiga per internetą: <https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/> [žiūrėta 2020-11-07]
33. Jones, G. 2005. *Multinationals and global capitalism: From the nineteenth to the twenty first century*. Oxford: Oxford University Press.
34. Jones, P., Cullis, J. 2000. 'Individual Failure' and the Analytics of Social Policy. *Journal of Social Policy*, 29(1), p. 73–93.

35. Jordan, A., Wurzel, R.K.W., Zito, A.R. 2003. 'New' instruments of environmental governance: Patterns and pathways of change. *Environmental Politics* 12(1), p. 1–24.
36. Kaklauskaitė, U. 2020. [interaktyvus]. Baltijos šalių gyventojų požiūris į imigraciją: standartinis eurobarometras 92. Prieiga per internetą: <https://mipas.lt/2020/11/10/baltijos-saliu-gyventoju-pozioris-i-imigracija-standartinis-eurobarometras-92/> [žiūrėta 2021-01-12]
37. Khan, F. 2002. The roots of environmental racism and the rise of environmental justice in the 1990s. In: McDonald, D.A. (ed.), *Environmental Justice in South Africa*, 1st ed. Athens and Cape Town: Ohio University Press, p. 15–48.
38. Koch, M., Fritz, M. 2014. Building the eco-social state: Do welfare regimes matter? *Journal of Social Policy* 43(04), p. 679–703.
39. Koch, M., Mont, O. (eds) 2016. *Sustainability and the Political Economy of Welfare*. New York: Routledge.
40. Levin, K., Cashore, B., Bernstein, S., Auld, G. 2012. Overcoming the tragedy of super wicked problems: constraining our future selves to ameliorate global climate change. *Policy sciences*, 45(2), p. 123–152.
41. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. 2021.[interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://klimatokaita.lt/> [žiūrėta-2020 12-17]
42. Lietuvos Respublikos energijos vartojimo efektyvumo didinimo įstatymas, birželio 26 d. Nr. XII-2702. 2020. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1bd85ba0a27b11e68987e8320e9a5185/asr> [žiūrėta-2020 12-17]
43. Meadowcraft, J. 2005. From welfare state to ecostate. *The state and the global ecological crisis*, p. 3–23.
44. Meadowcraft, J. 2008. From welfare state to environmental state? In: Gough, I., et al. (2008). JESP symposium: Climate change and social policy. *Journal of European Social Policy* 18(4), p. 331.
45. Meadowcraft, J. 2012. Greening the state. *Comparative environmental politics: Theory, practice, and prospects*, p. 63–87.
46. Meyer, J.W., Frank, D.J., Hironaka, A. 1997. The structuring of a world environmental regime, 1870–1990. *International Organization* 51(4), p. 623–651.

47. Miškinis V., Galinis, A., Konstantinavičiūtė, I. 2014. [interaktyvus]. Energijos vartojimo Lietuvoje ir ES šalyse tendencijos. *Energetika* 60 (2), p. 96–112. Prieiga per internetą: <https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/energetika/article/view/2934> [žiūrėta 2021-01-12]
48. Mol, A.P.J. 2015. The environmental nation state in decline, *Environmental Politics*, 25:1, p. 48–68.
49. McCormick, K., Richter, J.L., Pantzar, M. 2015. *Greening the Economy Compendium*. Lund: Lund University.
50. O'Neill, D.W., Fanning, A.L., Lamb, W.F., Steinberger, J.K. 2018. A Good Life for All Within Planetary Boundaries. *Nature Sustainability* 1, p. 88–95.
51. Ortiz, R.A., Markandya, A. 2009. [interaktyvus]. *Integrated Impact Assessment Models of Climate Change with an Emphasis on Damage Functions: a Literature Review*. The Basque Centre for Climate Change (BC3) working paper series. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/46460715_Literature_Review_of_Integrated_Impact_Assessment_Models_of_Climate_Change_with_Emphasis_on_Damage_Functions [žiūrėta 2021-01-12]
52. Pasaulio bankas, 2018. [interaktyvus]. Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29461> [žiūrėta 2020-12-17]
53. Roberts, J.T., Parks, B.C. 2006. *A Climate of Injustice. Global Inequality, North-South Politics, and Climate Policy*. Cambridge: The MIT Press.
54. Schaffrin, A. 2014. *The new social risks and opportunities of climate change*. In: Fitzpatrick, T. (ed.). *International Handbook on Social Policy and the Environment*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, p. 3–61.
55. Schlechtriem, M. 2020. [interaktyvus]. Mapped: Impact of Climate Change on European Countries. Prieiga per internetą: <https://www.greenmatch.co.uk/blog/2019/04/climate-change-europe> [žiūrėta 2021-01-12]
56. Schoyen, M., Hvinden, B. 2017. *Climate Change as a Challenge for European Welfare States*. In: Kenneth, P., Lendvai-Bainton, N., (eds). *Handbook of European Social Policy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, p. 371–385.

57. Somestad, L. 2012. *Climate policy and the social investment approach: Towards a European model for sustainable development*. In: Morel, N., Palier, B., Palme, J. (eds). *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges*. Bristol, UK: Bristol University Press.
58. Spies-Butcher, B., Stebbing, A. 2016. Climate change and the welfare state? Exploring Australian attitudes to climate and social policy. *Journal of Sociology* 52(4), p. 741–758.
59. Stern, N., Stern, N. H. 2007. *The economics of climate change: the Stern review*. Cambridge: Cambridge University press.
60. Svallfors, S. 2013. Government quality, egalitarianism, and attitudes to taxes and social spending: A European comparison. *European Political Science Review* 5(3), p. 363–380.
61. Swim, J.K., Stern P.C., Doherty T.J. 2011. Psychology's contributions to understanding and addressing global climate change. *American Psychologist* 66(4), p. 241–250.
62. The Anti-Poverty Network. 2020. [interaktyvus]. The European Green Deal and Just Transition. Prieiga per internetą: <https://www.eapn.eu/eapn-key-messages-on-the-european-green-deal-and-the-just-transition-eapn-reflection-paper/> [žiūrėta 2021-01-13]
63. Ursanov, A., Chivot, E., Kogut, P. 2015. *Beyond the Welfare State*. The Hague: The Hague Centre for Strategic Studies and TNO.
64. Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2021. [interaktyvus]. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/>> [žiūrėta 2021-01-13]
65. Walker, G. (2012). *Environmental Justice: Concepts, Evidence and Politics*. London: Routledge.
66. Zicari, E. (2019). [interaktyvus]. Klimato kaita – grėsmė ne tik Olandijai, bet ir Basanavičiaus gatvei. *Euroblogas*. Prieiga per internetą: <https://euroblogas.lt/2019/08/16/klimato-kaita-gresme-netik-olandijai-bet-ir-j-basanaviciaus-gatvei/> [žiūrėta 2021-01-12]

PRIEDAI

1.1 priedas

Koreliacinės analizės rezultatai tiriant ryšį tarp ES šalių socialinių išlaidų ir ŠESD emisijų vienam asmeniui (sudaryta autorės)

Socialinės išlaidos	Koreliacijos koeficientas	Socialinės išlaidos	ŠESD emisijos PPS
		1,000	0,281
	p-reikšmė	.	0,133
	Šalių skaičius	28	28

1.2 priedas

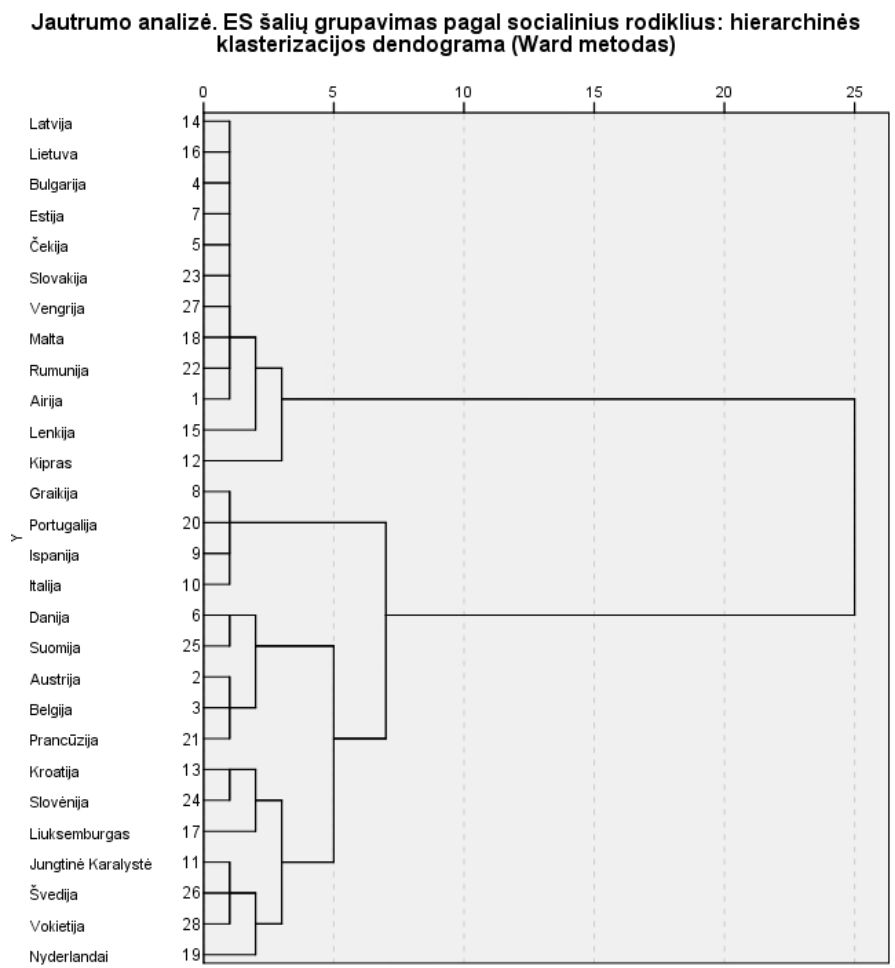
Koreliacinės analizės rezultatai tiriant ryšį tarp ES šalių socialinių išlaidų ir atsinaujinančių energijos išteklių dalies pagal bendrą energijos suvartojimą (sudaryta autorės)

Socialinės išlaidos	Koreliacijos koeficientas	Socialinės išlaidos	ŠESD emisijos PPS
		1,000	0,256
	p-reikšmė	.	0,157
	Šalių skaičius	28	28

Koreliacinės analizės rezultatai tiriant ryšį tarp ES šalių socialinių išlaidų ir pirminės energijos išteklių suvartojimo (sudaryta autorės)

Socialinės išlaidos	Koreliacijos koeficientas	Socialinės išlaidos	ŠESD emisijos PPS
		1,000	-0,152
	p-reikšmė	.	0,424
	Šalių skaičius	28	28

ES šalių grupavimas pagal socialinių išlaidų rodiklius: hierarchinės klasterizacijos dendograma
jautrumo analizei (Wardo metodas)

ES šalių grupavimas pagal ekosocialinius rodiklius: hierarchinės klasterizacijos dendograma *jautrumo analizei* (Wardo metodas)

Jautrumo analizė. ES šalių grupavimas pagal ekosocialinius rodiklius: hierarchinės klasterizacijos dendograma (Ward metodas)

